

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

KUTATÁS KÖZBEN

Forray R. Katalin – Híves Tamás

**A SZAKKÉPZŐ INTÉZMÉNYEK ALKALMAZKODÁSA
A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI FELTÉTELEKHEZ
(1990-2000)**

**Adaptation of Vocational Training Schools to Social
and Economic Conditions**

No. 249

RESEARCH PAPERS

HUNGARIAN INSTITUTE FOR EDUCATIONAL RESEARCH

Forray R. Katalin – Híves Tamás

**A szakképző intézmények alkalmazkodása a
társadalmi-gazdasági feltételekhez
(1990-2000)**

**Adaptation of Vocational Training Schools to Social
and Economic Conditions**

OKTATÁSKUTATÓ INTÉZET

BUDAPEST, 2003.

KUTATÁS KÖZBEN 249
(219–228-ig Educatio Füzetek címen)

SOROZATSZERKESZTŐ: Czeizer Zoltán

Kutatási zárótanulmány, készült az Oktatási Minisztérium megbízásából.

© Forray R. Katalin, Híves Tamás, Oktatóskutató Intézet 2003.

Oktatóskutató Intézet
HU ISSN 1588-3094
ISBN 963 404 380 1

Felelős kiadó: Lukács Péter, az Oktatóskutató Intézet főigazgatója
Műszaki vezető: Orosz Józsefné
Műszaki szerkesztő: Híves Tamás
Terjedelem: 3,5 A/5 ív
Készült az Oktatóskutató Intézet sokszorosítójában

TARTALOM

1. Bevezetés	5
2. A szakképzés környezeti feltételei a kilencvenes évek közepétől	10
3. Beiskolázási körzet – integráció	13
4. Munkaerő-piac – szakmaváltás	19
5. Tanműhelyek	24
6. Pedagógusok	26
7. Tanulók	28
8. Intézményi helyzetek, intézményi stratégiák	32
9. A szerkezetváltás az iskolák intézményi kapcsolatainak tükrében	41
10. Következtetések	45
Összegezés	48
Irodalom	50
Summary	53

1. Bevezetés

A szakképzési rendszer makro- és mikro- szinten egyaránt elemezhető. Mindkét elemzési szintnek létjogosultsága van, mindkét megközelítésnek vannak előnyei, hátrányai. A makroszintű, az országos, esetleg a regionális, vagy megyei szintű statisztikai adatokra támaszkodó elemzés, s többé-kevésbé hűen leírja a rendszer jellegzetes mozgását. A statisztikák ugyanakkor nem minden esetben írják le ténylegesen a végbement folyamatokat. A makroszintű megközelítés kizárólagosságát két tényező korlátozza: a statisztikai megközelítés pontatlanságai valamint az "átlagos" folyamatok mögött megbúvó tipikus folyamatok leírásának igénye. Az előnyök és hátrányok a mikroszintű intézményi elemzés esetében is hasonlóan megfogalmazhatók. Itt az egyediség lehet félrevezető, ha általánosítás alapjául használjuk.

A statisztikai számbavétel korlátai

A statisztikai számbavétel rendszere mindig egy-egy kialakult struktúra leírására szolgál, ennek megfelelően eszközrendszere egyrészt a már bekövetkezett eseményekhez, állapotokhoz igazodik, másrészt kevésbé tud koncentrálni a kevésbé jellegzetes (elavult, vagy éppen úttörő jellegű) események, állapotok leírására. Egy-egy statisztikai eszközrendszer lehet pontosabb vagy kevésbé pontos, de tökéletes nem lehet, hiszen azon az absztrakciós szinten, amelyen működik, nem képes megragadni az átlagostól eltérőt, a kevésbé jellegzetest.

Hazai viszonylatban a "hagyományos" oktatás-statisztikai rendszer – ami az 1985. évi oktatási törvényben rögzített intézményszerkezetet és képzési szerkezetet tükrözte – fókuszában a "szakfeladat" állt. Ez azt jelentette, hogy a statisztikai adatgyűjtések intézményként vették számba azokat a feladatokat, amelyeket egy-egy közoktatási intézmény vagy intézményi csoportosulás végzett. Azaz minden, az adott "feladatot" ellátó szervezetet önálló intézményként vettek számba. Így ha egy iskola például szakmunkásképzési és szakközépiskolai programokat is működtetett, külön intézményként szerepelt a középiskolai, és a szakmunkásképző iskolai adatgyűjtésben. Ugyanakkor a közös igazgatású gimnázium-szakközépiskola egy intézménynek számított függetlenül attól, hogy kétféle "szakfeladatot" is ellátott. Az intézmény fogalmának többféle értelmezése okozta, hogy tulajdonképpen a feladatok azonosultak az intézmények típusával, és az intézmények működtek különböző programok (tantervek) alapján.

A hagyományos oktatásstatisztikai rendszer és az 1993. évi közoktatási törvény által előírt változások közötti összhang megteremtésében igen nagy gondot okozott az évfolyamok számozása is. A 4-6-8 osztályos gimnáziumok évfolyamszámozása átfedte az általános iskola 5-8. osztályát. A tanulólétszám korévek szerint az általános iskolai korosztálynak felelt meg, program szerint viszont gimnáziumi oktatásban részesülőknek. A kísérleti jelleggel indított ún. "0." évfolyamok is megzavarták az évfolyamok számozását. (A két-tannyelvű iskolákban a középfokú iskolai programok oktatását egy év intenzív idegen-nyelvi oktatás előzte meg, stb.)

Az intézmények személyi és tárgyi ellátottsága mérőszámainak számítása a több feladatot is ellátó intézményeknél attól függött, mely feladat kötötte le az adott eszköz (osztályterem, egyéb helyiség, pedagógus) kihasználtságának több, mint a felét, azaz például a kötelező óraszámnak több, mint a felét. Ennek megfelelően annál az intézménytípusnál vette számba a statisztika, ahol az adott feladat több tanóránál "használta" a helyiséget, vagy az óraszám felénél akár egy órával is többet oktatott a pedagógus.

A szakképző intézményekben oktatott szakmáknak a többféle szakmajegyzékbe tartozása is bonyolította a szakképzésben résztvevő tanulókról történő adatszolgáltatást, sőt lehetetlenné is tette a szakma szerinti korrekt összehasonlítást. A szakmajegyzékek az alábbiak voltak: az Országos Szakmunkás Szakma Jegyzék (OSZJ), Technikus Szakma Jegyzék (TSZJ), Középfokú Szakma Jegyzék (KSZJ) Ágazati Szakma Jegyzék (ASZJ) a világbanki támogatással fejlesztett ún. világbanki szakmák, szakok. A szakmai képzés mind a szakképzés szintjében, mind szakirányában, képzési időtartamában, a megszerezhető iskolai és szakmai végzettség tekintetében olyan összetett rendszert eredményezett, amelyben az átláthatóság lehetetlenné vált. Ezt az 1993. évi közoktatási és szakképzési törvények rendezték, de a hagyományos statisztikai bizonylati rendszer és felmérési filozófia keretein belül az adatbázisoknak és a rendszeres évi statisztikai adatgyűjtési rendszernek a valósághoz való alkalmazása kivitelezhetetlen volt.

Mindezek a problémák indokolták az új statisztikai adatgyűjtés rendszerére való áttérést. Az áttérés természetesen újabb problémákat vet fel, amelyek között az elemző számára az egyik leg súlyosabb az, hogyan alkosson idősorokat.

A folyamatok elemzésének legfontosabb eszközei az idősorba állított adatok, amelyekhez azonos vagy közel azonos tartalmú információk szükségesek. Ilyen adatokat azonban csak többé-kevésbé magas aggregáltsági szinten lehet létrehozni, azaz össze kell vonni a szakképzési feladatokat, illetve a területi egységeket. Ha igen sok munka árán – szakértői véleményekre alapozva – ezt a problémát meg is tudjuk oldani, még mindig kérdéses marad, milyen mértékben képezik le adataink a valóságot. Különösen fontosá válik ez a kérdés, ha egyes területi-társadalmi egységekben vizsgáljuk a képzési szerkezetet, más szóval: ha a szakképzési hálózatot szeretnénk elemezni.

Aligha szükséges mindazokat a nyomós érveket felsorakoztatni, amelyek a legutóbb megfogalmazott kérdés indokoltságát támasztják alá. A lakosság – a rendszer klientúrája, a továbbtanulni kívánó fiatalok – szemszögéből a hozzáférhető szakképzés az életpályát, életesélyeket meghatározó, sőt eldöntő területi-társadalmi feltétel. Társadalmi-gazdasági szempontból az adott térségben kiképzett munkaerő lehet kiemelkedő fontosságú. Ugyanakkor magáról az intézményrendszerrel, annak térbeliségéről – hálózataról – rendelkezésre álló információk mind az egyes régiók, mind a kormányzat egésze szempontjából nagy fontossággal bírnak – elég ha csak a munkaerő-gazdálkodás, fenntartás, fejlesztés, esetleg tervezés-prognóziskészítés kérdéseire gondolunk.

Az átlagos folyamatok mögött álló tipikus események

Az átlagos folyamatokat leíró adatsorok nem feltétlenül fejezik ki azokat a változásokat, amelyek egy-egy intézményen belül végbementek. Az egyes iskolák ugyanis nem a tipikus, a jellegzetes, az átlagos feltételekhez alkalmazkodnak, hanem a helyi viszonyok ismeretében keresnek kiutakat, megoldásokat. Ezek az egyedi esetek önmagukban is érdekesek, tanulságosak lehetnek, de összeállhatnak olyan tipikus utakká is, amelyek a hagyományos makroszintű megközelítésben, vagyis az általában szokásos intézményi, területi bontásban nem rajzolódna ki. A mikro-szintű elemzések éppen azt a célt szolgálják, hogy megvilágítsák azokat az egyedi (pontosabban az egyediben észlelhető tipikus) fejlődési utakat, amelyek eredőjeként kirajzolódna az átlagos tendenciák.

A hazai szakképzés struktúraváltásának folyamatát a kilencvenes évek közepéig még le lehetett írni makroszintű megközelítéssel. A kilencvenes évek első fele a szakképzésben a sorok újrendezésének az időszaka volt. A szakképzési rendszert érő kihívások jelentős része országosan egységes, vagy közel hasonló volt, ezért az egyes iskolák fejlődési útja sem tért el jelentősen. Gondoljunk csak a fenntartói, a finanszírozási rendszer változására, a közoktatási törvény, a szakképzési törvény hatásaira! Ám még az országosan kevésbé egységes gazdasági folyamatok hatása is sok tekintetben egységes reakciókra készítette az iskolákat (a gazdaság kivonulása a képzésből, a munkanélküliség hatása). Ez az időszak egyben a gyors változások korszaka is volt, nem nagyon volt mérlegelési illetve választási lehetősége az egyes intézményeknek a fejlődés lehetséges alternatívái között. A mikroszintű folyamatok természetesen ekkor is eltértek, de a rendszer összességében mégis egy irányba mozdult el.

Az ezt követő időszakban, vagyis a kilencvenes évek közepe óta a változások üteme összességében lassult, a nagy horderejű strukturális változások

ideje – legalábbis országos méretekben – lejárt. Egy ilyen időszakban megnő annak a jelentősége, hogy mi történik az egyes intézmények szintjén. A szakképző rendszer intézményeinek most már nem a minden térségben, minden településen érzékelhető változásokhoz kell alkalmazkodniuk, hanem sokkal inkább a helyi feltételekhez. Az iskoláknak most is meg kell újulniuk, de ebben a folyamatban a helyi tanulói, munkaerő-piaci, politikai, stb. igényeket és pénzügyi lehetőségeket kell figyelembe venniük. Ennek megfelelően felértékelődnek azok az elemzések is, amelyek ezeket a helyi stratégiákat, megoldásokat igyekeznek feltárni.

A statisztikai rendszer felállításának és elemzésének nehézségeit, különösen a statisztikának az adott lokális valóságokhoz való viszonyának problémáit empirikus vizsgálatokkal csökkenthetjük. Empirikus vizsgálatokkal hozzájárulhatunk a statisztikai adatok tartalmának megismeréséhez, feltárhatjuk azokat a belső folyamatokat, amelyek az ilyen vagy olyan összetételű megoszlások hátterében rejlenek, s nem utolsó sorban további kérdéseket fogalmazhatunk meg a valóság hitelesebb megismerése és visszatükrözése érdekében.

Ez a tanulmány arra tesz kísérletet, hogy helyi iskolai stratégiákat, mindenekelőtt a szakmaszerkezet módosítására irányuló stratégiákat írjon le, megnézve azok mozgatórugóit, megvalósításuk körülményeit és következményeit.

Megállapításaink interjúk technikával zajlott felméréseken alapulnak. A kérdésesre 2002 nyarán került sor. Az esettanulmányokat és interjúkat Andl Helga, Csernyánszky Mónika, Cserti Csapó Bernadett, Juhászné Forray Györgyi, Sánta Hajnalka készítették.

Az iskolák kiválasztása során arra törekedtünk, hogy az ország különböző területeiről, különböző nagyságú településekről kerüljenek górcsővé alá olyan intézmények, amelyek sikeresen tudtak alkalmazkodni a társadalmi-gazdasági változásokhoz. A sikerességet azon mértük, hogy az országos trenddel szemben megtartották diáklétszámukat és/vagy bővítették a kínált szakmai spektrumot.

A felkeresett iskolák között volt budapesti, nagyvárosi (Debrecen, Győr, Pécs, Nyíregyháza, Szeged,), középvárosi (Dunaújváros, Eger, Szekszárd) és kisvárosi (Bátonyterenye, Fegyvernek, Gyomaendrőd, Kenderes, Kiskunfélegyháza, Komló, Mohács, Nyírbátor, Szarvas, Szentes, Törökszentmiklós), melyek az ország eltérő területein, különböző gazdasági szerkezetű térségben találhatók és mindennek következtében eltérő múlttal, eltérő szakmai szerkezettel rendelkeznek. A szakképzési skála iskolánként igen széles, némely esetben a múltból meglévő kínálat alapján változott és bővült a szakmaválaszték, más esetben egészen új utakra kényszerült az iskola.

Az iskolákban interjúkat készítettünk az intézmény vezetőivel, valamint fenntartóikkal. A beszélgetésekben az intézmény történetéről – különösen az elmúlt évtizedek, s kiemelten a kilencvenes évek második felének történései-

ről –, a mindenkori gazdasági és társadalmi környezethez való alkalmazkodásuk módjairól, lehetőségeiről, nehézségeiről és eredményeiről, a szakképzési irányok és programok megválasztásának és átalakításának mikéntjéről, a tanulókkal kapcsolatos tapasztalataikról igyekeztünk képet kapni. A fenntartókkal készített interjúkban is hasonló kérdésekre kerestünk választ, arra törekedve, hogy elfogultságoktól mentes, tárgyilagos képet kapjunk a vizsgált területekről. Különösen törekedtünk arra, hogy az intézmények integrációjának kérdését – ezt a kényes és nehéz problémát – alaposabban megismerjük. A két szempontú bemutatás így nézetünk és reményünk szerint hitelesen jeleníti meg a vizsgálat terepeként kiválasztott intézményeket. Mindezeknek az anyagoknak az elemzéséből adunk áttekintést a következőkben a szakképzés fenti kérdéseiről, problémáiról.

A 27 szakképzéssel foglalkozó intézmény vezetőinek, valamint fenntartóik képviselőinek a megkérdezése adatszerű megállapításokat nem tesz lehetővé. Ezzel, a "szoft" módszerrel csak "szoft" eredményeket tudunk felmutatni. Ezen azt értjük, hogy megfigyeléseinket, tapasztalatainkat, kutatási eredményeinket nem tudjuk számszerűsíteni, matematikai-statisztikai módszerekkel elemezni. Úgy gondoljuk azonban, hogy ezek az eredmények hozzásegítenek minket ahhoz, hogy a szakképző intézmények mozgásterét, vezetőinek gondolkodását, s mindennek az eredményét jobban megismerjük.

2. A szakképzés környezeti feltételei a kilencvenes évek közepétől

A kilencvenes évek közepétől alapvetően megváltoztak azok a környezeti feltételek, amelyek között a szakképzési rendszer működött. Míg az előző fél évtized az átmenet, a drámai változások időszakaként írható le, ez az időszak már a stabilitás jegyeit hordozza magán. Annak ellenére állítható ez, hogy ebben az időszakban is történtek olyan – nem is jelentéktelen – események, amelyek a szakképzési intézmények mozgásterét befolyásolták.

A stabilizálódás elemei:

- A demográfiai hullámhegy elapadt, illetve lassan elapad, s bár kisebb-nagyobb hullámok továbbra is várhatók, ezek kevésbé befolyásolják az oktatás iránti igényeket. A képzési rendszer intézményeinek hosszabb távon számolniuk kell a korábbinál kisebb létszámú korosztályok oktatásával, illetve ennek következményeivel.
- A gazdasági recesszió lassú fejlődésbe ment át. Bár a helyi munkaerő-piaci igények hektikus változása továbbra is elképzelhető, kistérségnél nagyobb területi egységekben már kiegyensúlyozottabb munkaerő-piaci helyzettel találkoztunk. A szakképző intézmények így könnyebben felmérhetik, hogy mire van (ill. mire nincs) szüksége a gazdaságnak.
- A gazdaság által rendelkezésre bocsátott képzési helyek (gyakorlóhelyek) megszűnése abbamaradt. A gazdasági szerkezetváltásra, illetve tulajdonosváltásra visszavezethető folyamatok már nem jellemzőek. A megmaradt nagyüzemi gyakorlóhelyek folyamatosan ellátták vállalt feladataikat, s így az oktatási intézmények nem kerültek lehetetlen helyzetbe, nem kellett egyik pillanatról a másikra átrendezniük tanulóik gyakorlati oktatását, illetve nem kényszerültek ezzel kapcsolatos beruházásokra vagy képzési szerkezetváltoztatásra. A tanulókat betanító kisvállalkozások is berendezkedtek a képzésre.
- Az oktatási intézmények a saját gyakorlóhelyeik kiépítését az előző időszakban alapvetően végrehajtották, illetve, ha ez nem is történt meg, a csökkenő tanulólétszám, valamint a szakképzésen belül a szakközépiskolai képzés irányába történő folyamatos eltolódás, önmagában is megoldotta ezt a problémát.
- A szakképzést érintő alapvető törvények már az előző időszakban megszülettek, az ezekhez történő alkalmazkodás is megtörtént.

- A fenntartás pénzügyi rendszere, illetve a fenntartók pénzügyi helyzete nem változott jelentősen. A fenntartóváltás, illetve a fenntartók szűkösebb finansziális helyzetéhez való alkalmazkodás, a képzési szerkezet egy-egy településen belüli racionalizálása, vagy az intézményi fejlesztési források zömmel fenntartói körön kívüli keresésének kénysze-re az évtized végére kisebb hatású volt. A kilencvenes évek végén ebben a tekintetben is nagyjából stabilak – bár nem feltétlenül racionálisak, s messze nem ideálisak – a feltételek.

Az állandósuló, illetve az ilyen irányba ható feltételek mellett találkozhatunk olyan tényezőkkel is, amelyek még az átmenetiség, az egyediség jellegzetességei:

- Megjelent, s bevezetésre került az OKJ, amely részben változásra készítette a szakképző intézmények képzését, részben pedig a képzésre való felkészülés szükséges és nem várt nehézségei hozták lépéskényszerbe az intézményeket, illetve a gazdasági környezetet.
- A szakképzés iskolarendszeren belüli helyzete szintén ebben az időszakban alakult át. A szakiskolák átállása az időben szétválasztott közismereti illetve szakmai képzésre átmeneti megoldásokat követelt, de magának a szakmai képzésnek kellett átállnia az új rendszerre.
- Ezzel párhuzamosan eldőlt, hogy a 9-10. osztályos képzés alapvető színtere a továbbiakban is a szakképző iskola lett, ami ugyan új fejlemény, azonban – miután alapvetően a korábban kialakult helyzetet szentesítette – kisebb horderejű változásként értékelhető.
- A szakközépiskolai képzés rendszere is átalakult, alapvetően a 12. évfolyam utáni időszakra tolódott a tényleges szakképzés. Ez egyben azt is jelentette, hogy a szakképző évfolyamok és a felsőoktatás egymás konkurensei lettek.
- Megjelent, s még nem is forrt ki egészen az akkreditált felsőfokú szakképzés. Az ezzel kapcsolatos útkeresés a mai napig folyik.

A meghatározó keretfeltételek lassuló változása, a viszonylagosan állandó környezet azzal a lehetőséggel jár, hogy a szakképző rendszer egyre inkább a változó körülményekhez, a környezeti feltételek finom elmozdulásaihoz alkalmazkodjon. Ezek közül a folytonosan mozgásban lévő mikro-szinten jelentkező tényezők közül a következő jelentősebbeket emelhetjük ki:

- A gazdaság folytonos mozgásban van, vállalkozások jönnek létre, vállalkozások mennek tönkre, változik a termelési szerkezetük, s mindezek következtében változik a helyi munkaerő-piac igénye. Ezek a változások nagyobb településeken illetve nagyobb térségekben valamelyest kiegyenlítik egymást, s inkább csak strukturális feszültséggel járnak, kisebb települések esetében viszont alapvető jelentőségűek is

lehetnek. Ilyenfajta mozgásra nemcsak a munkaerő-piac szereplőinek, de a képzési, átképzési intézményrendszernek is fel kell készülnie.

- A középfokú képzésen belül egyre hangsúlyosabban jelenik meg az érettségit adó képzés. Ez a folyamat a képzési színvonal általános emelkedésével jár, ugyanakkor feszültségeket is eredményezhet mind a munkaerő-piacon, mind a képzésben. A szakközépiskolát végzettek más kompetenciával lépnek ki a munkaerő-piacra, mint a szakiskolát végzettek, ez utóbbiak esetében pedig szociális háttérük, illetve ennek következményei készíthetők a képző intézményeiket a képzési szerkezetük újragondolására.
- A felsőoktatás egyre nagyobb felvevőképessége, illetve a felsőoktatásba vezető képzési utak differenciálódása állandó lépéskényszerbe hozza az intézményeket. A helyi viszonyok tükrében újra és újra értelmezniük kell a képzési célt, illetve kínálatukban, mindenekelőtt az érettségi utáni képzésben, a tanulók számára releváns lehetőségeket kell kínálniuk.

A következőkben hat fejezetben foglaljuk össze tapasztalatainkat. Az első ötben azokat a részterületeket érintjük, amelyek a szakképzésnek a környezetével való legfőbb kapcsolódási pontjait (beiskolázás, munkaerő-piac, gyakorlati képzés, pedagógusok, tanulók) ölelik fel, a hatodikban pedig a részben ezek alapján, részben pedig más hatásokra megfogalmazott iskolai stratégiákat, iskolai utakat mutatunk be.

3. Beiskolázási körzet – integráció

Az iskolák beiskolázási körzetében leginkább a regionális, sőt kistérségi vonzások érvényesülnek, azaz a székhelytelepülésről és a környezetéből, illetve a megyeközpont esetében a megye egészéből iratkoznak be tanulók. A diákotthoni elhelyezés lehetősége is vonzerőt jelent, de egyre ritkábban fordul elő, hogy nagyobb térségből tudnak beiskolázni az egyes intézmények. (Mintánkban csak az egyik budapesti intézmény tudta megtartani azt a beiskolázási szerepet, amelyet a múltban vívott ki: a szakmaváltások ellenére is változatlanul vonzza a főváros keleti-északkeleti agglomerációjának fiataljait.)

Még a nagy tanulólétszámú iskolákban is számon tartják, ha egy-egy diák a szomszédos vagy távolabbi megyéből érkezett. Ez csaknem mindegyik intézmény esetében megfigyelhető, s különösen fájdalmas "leértékelődésként" élik meg azokban az iskolákban, amelyek a rendszerváltás előtt az egész országból toborozták tanulóikat (ilyen volt például a komlói vágárképzés). Valójában azonban nem az egyes iskolák presztízsének csökkenése van a vonzaskörzetek, a beiskolázási körzetek területének csökkenése mögött, hanem a szakképzés hálózatának "sűrűbbé" válása. (Eltekintve itt a szakmunkásképzés egészének válságától.) Mint az egyik budapesti iskolaigazgató megjegyezte: "ma már az egész országban mindenütt van műszaki képzés, miért jönnének Szabolcsból hozzánk a tanulók?!" Nagyobb földrajzi területről csak különlegesen kivételes helyzetű szakképző iskola tud tanulókat vonzani.

A felkeresett iskolák között ilyen a dunaújvárosi, amely nemcsak szakképzésének jellegénél, hanem a város dinamikájánál fogva is vonzerőt gyakorol távolabbi vidékekre is, mivel a magas színvonalú és piacképes szakképzettség megszerzése mellett munkahellyel is kecsegteti a beiratkozottakat.

A főváros esetében általában Budapestről, illetve az agglomerációból érkeznek a diákok, különleges képzés esetében azonban a határon túliak részéről is van érdeklődés. Így van ez például egy budapesti iskolában, amely 1998-tól diszleksiás diákok képzését indította. Az országosan kiemelkedő oktatási intézményekre is jellemző lehet az egész országra kiterjedő tanulói érdeklődés (pl. Dunaújváros).

A szakképző intézmények beiskolázási (vonzás)körzetének területi csökkenése két következtetést is lehetővé tesz:

- A szakképzési profilú iskolák "általános képzési" szerepet töltenek be, a fogalomnak nemcsak tartalmi vonatkozásait illetően, hanem abban a tekintetben is, hogy éppen meglévő szakmai kínálatukkal továbbtanulási lehetőséget adnak az iskolaköteles korú vagy idősebb fiataloknak. Ebből a megállapításból viszont az következhet, hogy a konkrét

szakmai képzést esetleg nem fogják a munkaerő-piacon felhasználni a végzettek.

- A kormányzati-önkormányzati erőfeszítésekkel összhangban – ha nem is mindig azok hatására – olyan integrációs folyamatok zajlottak le a szakképzési hálózatban, amelyek eredményeképpen egy-egy térségnek egyetlen jelentős szakképző iskolája maradt, amely viszont széles választékkal és továbbtanulási lehetőségekkel is megpróbálja magához kötni a tanulókat.

Tényleges intézmény-összevonás a felkeresett iskolák esetében ritkaságnak számít. Jellemzően a fenntartó részéről mutatkoztak racionalizálási törekvések, amelyek az azonos profilú, az azonos szakmákat képző közös vagy átfedésben lévő beiskolázási körzettel rendelkező középiskolák összevonására irányultak. Az intézmények azonban igyekeztek új szakmai irányokkal, képzési profilokkal bővíteni vagy felváltani a meglévőket, törekedtek az iskolai vezetés hatékonyságának növelésére.

A megyék, illetve a főváros szakképzési koncepcióinak egyik célja az intézményi széttagoltság csökkentése, az egymás mellett működő, azonos vagy hasonló szakképzést folytató iskolák összevonása volt – ami nyilvánvalóan az egyik iskola megszüntetését jelenti, legalábbis szakképző iskolai minőségben. Az egyes iskolák nemcsak a társadalmi-gazdasági környezethez való jobb alkalmazkodás érdekében törekednek új és korszerű profilokra, hanem azért is, hogy elkerüljék a versenyhelyzetet és az integráció fenyegetését. A fenntartó igényeihez való alkalmazkodás az iskolavezetéstől gyakran hallott érv. A másik oldal, a fenntartó pedig ugyanilyen gyakran mérlegel a "tulajdonos" szemével, dicsér és bírál, közel- és hosszú távú tervekkel érvel, amikor az egyes iskolákat minősíti.

A kapcsolat azonban nem mindig mentes a konfliktusoktól, habár a felek – érthető módon – ezeket nem hangsúlyozzák. A Fővárosi Önkormányzat szakképzési fejlesztési koncepciója például egyesek szerint "az első központi beavatkozás volt" a rendszerváltás után a szakiskolák működésébe, amelyet azután több is követett. Szinte minden iskolavezető hangoztatja, hogy az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) kidolgozása során nem folyt érdemi egyeztetés a szakiskolákkal: a Nemzeti Szakképzési Intézet – amely koordinálta a munkát – megkérdezte ugyan véleményüket, de nem vette figyelembe. "Mind ugyanúgy maradt, ahogy az OKJ készítői eltervezték" – jegyezte meg keserűen az egyik iskolavezető.

Nem tudta elkerülni az újabb összevonást egy pécsi iskola, amely 1993-ban, a város két másik, hasonló profilú iskolájának összevonásából született meg. Előfordul, hogy elsődlegesen a finanszírozási gondok miatt fontolgatja a fenntartó az intézmények összevonását, de pl. egy dél-dunántúli kisváros iskolája összevonhatatlannak bizonyult, mert, bármennyire is nehéz a finanszírozása, de teljesen eltérő profillal rendelkezik a város többi középiskolájához képest, s eltér a tanulók gondolkodásmódja, családi háttere is a többi iskola tanulóitól.

A felkeresett iskolák egy részének fenntartói a városi önkormányzatok, más esetben azonban a megyei önkormányzatok. A fenntartóváltást – mint az országban másutt is – finanszírozási problémák indokolták. Olyan esetben különösen érzékeny pont az intézményi integráció, ha az átvett iskolák nem egyazon településen (megyeszékhelyen) működnek, hiszen az összevonás mindkét település számára szükséges intézményt érint, s az egyik óhatatlanul elveszíti a közösség, a lakosság számára fontos intézményét. A felkeresett iskolák között nem is volt ilyen eset, mert a fenntartó a jól előre látható konfliktusok miatt elállt szándékától.

Más indok vezetett az integrációs erőfeszítések kudarcához egy dunántúli kisvárosban, ahol az iskola rossz szociális háttérű növendékeit nem akarta átvállalni másik intézmény.

A szakmaváltással fenyegetett iskolákban a vezetés erőteljes lépéseket tett a szakmai profil módosítására, tehát mintegy utólag igazolta az intézmény létjogosultságát. Más kérdés, vajon a szakképzési kínálat szélesítése reális gazdasági igények nélkül milyen irányú fejlődéshez vezet.

Azt azonban megállapíthatjuk, hogy az intézményi integrációk útjában esetenként olyan akadályok állnak, amelyek meghaladják az igazgatás kompetenciáját. Az iskola túlságosan bonyolult és túlságosan sokfunkciójú társadalmi szervezet ahhoz, hogy egyetlen racionalitás alapján intézkedni lehessen sorsáról. A tankötelezettségi koron belüli oktatás és szakképzés mellett minden egyes iskola sokak munkahelye, a serdülők nappali tartózkodási és képzési helye, közösségi intézmény, a helyi és környező gazdaság merítési bázisa, és még sorolhatnánk. A "profil tisztítás" sikere azt is eredményezi, hogy minden egyes szakiskola törekszik sajátos képzési kínálatot kialakítani, és így a tömegesebb képzést nyújtó szakterületek hozzáférhetők az ország nagy területein. Ha jól belegondolunk, ez nem is kevés!

Az intézmények fennmaradásának, fejlődésének, piacképességének megőrzése érdekében az iskolaigazgatókra egyre több menedzser-típusú feladat hárul. A felkeresett iskolák vezetői jól alkalmazkodtak, alkalmazkodnak az új típusú kihívásokhoz.

Komprehenzivitás – átjárhatóság – felnőttképzés

Az integráció fogalmát több iskolavezető nem a fentiek szerint értelmezte. Olyan szervezeti megoldásnak tekintette, amely az átjárhatóságot, a többféle cél egy szervezeten belüli megvalósítását teszi lehetővé. Ebben az értelmezésben az integráció a komprehenzivitást jelenti. A komprehenzív iskola modellje a Nemzeti Fejlesztési Terv egyik oktatáspolitikai prioritása.

A komprehenzív iskola lényege ebben az értelmezésben az, hogy lehetővé teszi az iskolai irányok, képzési utak közötti választást egyazon intézményen belül, és pedig úgy, hogy a mindenkori választások korrigálhatók (persze több-kevesebb ráfordítással). Valamely szakmai képzésben szakmunkások levél elérésének céljával elinduló tanuló érettségit szerezhethet, technikus oklevelet kaphat vagy a felsőfokú szakképzésben, főiskolán, egyetemen tanulhat tovább. Az általános középiskolai képzésben (gimnáziumi ágon) tanuló szakmai képesítéshez, illetve ugyanott vagy másutt felsőfokú szakmai képzéshez juthat el. A komprehenzív iskola megakadályozza a túlságosan korai szelekciót, ami rendszerint közvetlenül a megelőző iskolai fokozatban elért tanulmányi eredményeken alapul, de nagy mértékben meghatározza a tanuló családjának szociokulturális helyzete. A komprehenzív iskola alkalmas arra, hogy segítsen kiegyenlíteni mind az egyéni tanulási-fejlődési egyenlőtlenségeket, mind pedig a sajnos Magyarországon ezzel túlságosan szoros összefüggésben álló társadalmi alapú egyenlőtlenségeket. Mindennek szerves következménye, hogy a tanulási folyamat a felnőttek – a tanköteles koron túli, az iskolarendszert már korábban elhagyott személyek – további képzése és átképzése is funkciójává lesz az iskolának.

A szakiskolákban az integrációnak ez az értelmezése, és az ehhez kapcsolódó gyakorlat a komprehenzív iskola megvalósítása felé mutat.

Az iskolai köznyelvben többcélúnak, még gyakrabban "több lábon állónak" nevezett intézményekben – az érvényben lévő szabályozásoknak megfelelően – lehetővé válik a tanulók számára az átjárhatóság a képzési szakaszok végén (8., 10., 12. osztály befejezésével). A képzések közötti átjárhatósággal az iskola biztosítani tudja, hogy a gyengébb tanulókat a szakközépiskolából a szakiskola irányába, a jobban tanulókat a szakiskolából a szakközépiskola irányába tereljék. Szakmunkásképzésből a teljes idejű szakközépiskolai képzésbe rendszerint különbözeti vizsga letételével lehet kerülni, amennyiben a tanuló eredményei megfelelőek. (Igaz, hogy a különbözeti vizsga nagyobb erőfeszítést igényel, de az nyilvánvaló, hogy a pályamódosításért "fizetni" kell.) A szakmunkásvizsga letétele utáni lehetőség az intenzív, rövidebb idejű szakközépiskolai érettségi. Ugyanígy lehetőség van az általános érettségi utáni szakmai képzettség megszerzésére, vagy második szakma elsajátítására is. Néhány iskolában általános tapasztalat, hogy a munkaerő-piacon való előnyösebb érvényesülés érdekében sok tanuló szerez több, általában két-három szakmát is.

A programok közötti átjárhatóság sok esetben a lemorzsolódás ellen hat, mert a deprivált helyzetű, illetve a gyengébb felkészültségű tanulók is több kimeneti alternatívával, elérhető céllal számolhatnak.

Az egyik budapesti középiskolának kimondott célja az, hogy lehetőleg minden tanulójuk legalább egy érvényes bizonyítványt szerezzen az intézményben. Ennek érdekében több a 8., a 10., a 12. (érettségihez kötött) osztály után elsajátítható szakma közül választhatnak a diákok. A kerékpárszerelő szakma

például 8 osztályos előképzettséget igényel, ellenben elvégzésével gyakran motiváltakká válnak a tanulók, és további tanulmányokba kezdenek.

Ezek az utak már a felnőttképzés felé vezetnek el. Az iskolarendszeren kívüli képzésbe az összes felkeresett középiskola bekapcsolódott.

A felnőttképzés széleskörű elterjedtsége és további terjedése szoros összefüggést mutat azzal, hogy az oktatási intézmények a korábbiaknál érzékenyebben reagáltak a munkaerő-piac kihívásaira; érzékelhetően nagyobb mértékben fókuszáltak a gazdasági szereplőkkel való kapcsolatok finomítására; és ezzel párhuzamosan jobban törekedtek a vállalatok, vállalkozások és tanulók igényeinek kielégítésére. Az integrációnak, az iskolák összevonásának az eshetősége, továbbá a demográfiai apály kiegyensúlyozására való törekvés azt eredményezte, hogy különböző stratégiákat alakítottak ki az önálló arculat megőrzésére. Az intézmények egyedi jellegének kialakításában, a többcélú iskolák megerősödésében jelentékeny a felnőttképzés szerepe.

Az iskolák felnőttképzési kínálata széles spektrumú. A szakképzés (képesítés, tanfolyam, szaknyelvi képzés) mellett a legtöbb intézményben mód van az érettségi megszerzésére is esti vagy levelező tagozaton. A szakiskolák kisebb hányadában szakmai képzések találhatók, a megkeresett középiskolák körében ritkán fordul elő az, hogy az érettségi letétele mellett szakmai képzésekre nem kerül sor a felnőttoktatás keretein belül.

Az átképzettek körében gyakran gondot okoz, hogy ugyanannak a szakmának a korábbi és a jelenlegi képzési követelményei eltérőek. Ebből adódóan válnak olykor munkanélkülivé a szakmunkások, akik átképzésük során nem egy másik szakmával ismerkednek meg.

Aligha vélhetjük, hogy ez a helyzet valamely tudatos, paradigmatisztikus feladatvállalás következtében alakult ki. A jogszabályi módosítások legfeljebb lehetőséget teremtettek a szakiskolák komprehenzivitásának elősegítésére.

Az oktatáspolitikai döntéseknél véleményünk szerint jelentősebb szerepe volt a rendszerváltás utáni gazdasági folyamatoknak: a szakképzés nagyüzemi bázisa összeomlásának, a demográfiai változásoknak, a költségvetési szféra finanszírozásában kialakított új módszereknek, amelyek nagyobb rugalmasságra készítették az egyes intézményeket.

Itt a két utóbbi szempontot hangsúlyozzuk. A kilencvenes évek kezdetén fejezte be az általános iskolát az a néhány évfolyam, amely a hetvenes évek első felében született, és amelyeket a kiemelkedően magas létszámok jellemeztek. A középfokú iskolákra zúduló magas tanulólétszám, az oktatáspolitikában is lezajlott rendszerváltás és a gazdasági krízis egyaránt hozzájárult a szakképző iskolák profil módosításához, új, például érettségihez vezető képzési utak indításához. A demográfiai csúcsot követő mély hullámvölgy – amely a kilencvenes évek második felére jellemzővé vált – új utak keresésére ösztönözte az intézményeket. A tanulólétszámhoz igazodó finanszírozás sürgette azokat a módszereket, amelyekkel új tanulókat lehet "szerezni", vagy a már az intézményben tanulókat benn lehet tartani. Ezek a készletések kevés-

bé, de legalábbis másként érintették a hagyományos gimnáziumot, amely soha sem vállalta tanulóinak munkaerő-piacra történő közvetlen felkészítését. Az okok és tényezők sokaságát itt nem vehetjük szemügyre, ám valószínűleg elfogadható az a feltételezés, hogy éppen a legnagyobb válságba jutott szakképző iskoláknak kellett új lehetőségeket keresniük, új stratégiákat kialakítaniuk. A sikeres megoldások tapasztalataink szerint a komprehenzív iskola kialakítása felé mutatnak.

4. Munkaerő-piac – szakmaváltás

A munkaerő-piachoz való alkalmazkodás a felkeresett iskolákban korábban nem okozott problémát, hiszen végzettjeik munkát kaphattak azokban a nagyüzemekben – legyen szó iparról, mezőgazdaságról, sőt valamelyest a tercier ágazatokról is –, amelyek számára munkaerőt képeztek. A gazdasági háttér összeomlása különösen azokat az intézményeket érintette súlyosan, amelyek egyetlen, ráadásul válságba került iparágat szolgáltak ki.

Az egyik kisvárosi iskola a vágárképzésben volt országos jelentőségű intézmény. A gazdasági válság a bányászatot és az arra épülő kiegészítő ágazatokat is megingatta. A bányák bezárása 1990-ben történt, s ez feleslegessé tette az addigi húzó ágazatot. 1993-ban lakatos, esztergályos és nőruha-készítő szakmákban indult szakképzés, amelyekben már a modern technológiák, illetve a kisipari módszerek és komplex feladatok elvégzésének elsajátítására is kialakították a szakmai tartalmakat. A kilencvenes évek végétől ezekhez társul a műanyagipari, környezetvédelmi szakelődői és természetvédelmi szakmunkásképzés is. Az utóbbiak jól illusztrálják a szakképzési profilok keresésének bizonytalanságát olyan helyzetben, amikor a környező gazdaság nem nyújt világos eligazítást a munkaerőigényekhez, és kevés a rendelkezésre álló forrás az eszközigenyesebb szakképzésekhez.

Nehézséget okozott az Országos Szakmunkás Szakma Jegyzék (OSZJ), Technikus Szakma Jegyzék (TSZJ), Középfokú Szakma Jegyzék (KSZJ) Ágazati Szakma Jegyzék (ASZJ) a világbanki támogatással fejlesztett ún. világbanki szakmák, szakok, majd az Országos Képzési Jegyzék (OKJ) bevezetése és konvertálása is. Az ezekkel a változásokkal kapcsolatos problémákra a bevezetésben egy szempontból – a statisztikai nyilvántartás szempontjából – már utaltunk, ám a szakiskolák gyakorlata szempontjából fontosabb következményei voltak az átsorolásoknak. Egyes szakmák megszűntek – amelyekre pedig volt munkaerő-piaci kereslet, sőt megrendelés –, újak léptek be, amelyeknek tartalmát a piac nem ismerte vagy nem rögtön ismerte el – felvetve azt a kérdést, milyen munkaerő-piaci egyeztetések alapján történt az új képzési jegyzék összeállítása. Egymás mellett kellett futnia a Szakképzési Jegyzék szerint és az OKJ szerint megvalósuló képzésnek, ezért egy időben a legtöbb iskola többféle óraterv szerint volt kénytelen dolgozni. Ez jelentős ráfordítást jelentett, különösen a pedagógusok számára.

Egyes szakmák megszűnése is hátrányos következményekkel járt néhány olyan intézmény számára, amely hagyományos szakképzésével közvetlenül kapcsolódott egy-egy nagyvállalathoz, kiszolgáltatta annak képzett munkaerő iránti igényeit. Az új szakmákkal esetenként ezek a kapcsolatok megla-
zultak vagy megszűntek.

A fővárosi intézmény eredetileg ipari iskola volt villamosipari és műszaki képzéssel, jelenleg erősáramú és elektrotechnikai technikus szakmában is képeznek. A szakmaváltással csökkent a partnercégek száma, ezzel együtt a partnercégektől érkező támogatás, mivel a partnerek a korábbi szakmákat keresik. Különösen érzékeny veszteség érte az iskolát a BKV és a MÁV érdeklődésének csökkenésével.

A sikeres szakiskolák egyaránt törekednek a munkaerő-piac és a továbbtanulók igényeinek figyelembevételére, és a fenntartó jóváhagyásának elnyerésére.

- Az egyik alföldi kisváros iskolája 1992-ig ipari szakmunkásképző intézmény volt, majd 1992-ben az intézmény két szakon – gépjárművezető és karbantartó (2201), illetve ruhagyártó (1408) – indította be a szakközépiskolai képzést. Ezt követően a gépész szakmacsoportba tartozó szakmák jelentek meg. Egy másikban jelentős fordulópontot jelentett 1998-tól a világbanki képzéssel megjelenő kereskedelmi-marketing, és a közlekedés szakmacsoport, majd a gimnáziumi képzés is alternatívát jelent az ide jelentkező tanulóknak.
- Egy fővárosi iskola a hagyományos szakmunkásprofil mellett kialakította a szakközépiskolai és gimnáziumi képzést is. A hagyományos gépészeti, villamosipari és műszeripari szakmák mellett 1996-tól megjelent az elektronika, elektrotechnika, majd 1997-től a környezetvédelmi szak.
- Egy nagy ipari hagyományokkal rendelkező peremkerületben működő általános iskola, gimnázium és szakközépiskola 1993-tól dolgozik a jelenlegi tagozódás szerint. Korábban gyors- és gépíró szakiskolaként működött, 1998-ban jelent meg a közgazdasági és ügyviteli képzés. A gimnazisták elhelyezkedését többféle választható képzéssel segíti az intézmény: rendvédelmi ismeretekkel, pedagógiai asszisztensi képzéssel, gyermek- és ifjúságvédelmi ismeretek közvetítésével.
- Az egyik dunántúli város középiskolája hagyományosan gépészeti és elektronikai szakmákra készítette fel tanulóit. Később megjelent a képzés palettáján a számítástechnika, mechatronika és az automatika. Új szak a műszaki informatikai mérnök asszisztens, amelyet a régió egyetemével közösen folytat. A számítástechnikai műszerész szakma helyett a munkaerő-piac a mechatronikai, műszaki informatika szakmákat igényelte. Az intézmény sok partnercéggel tart fenn kapcsolatot, a képzésben is megjelennek a partnercégek igényei.
- Egy nagyvárosunkban működő szakképző iskolában jelentős fordulatot hozott az 1998-tól bevezetett világbanki képzés az elektrotechnika és az informatika területén. Az iskola intenzív kapcsolatot tart fenn a munkaügyi központokkal és a szakmák iránti kereslet felmérésére nagy hangsúlyt fektet. Néhány szakma a munkaerő-piac alakulásával és a tanulói érdeklődés hiányával "kiveszett" az iskolából (kesztyűs,

cipész, bordízműves, tímár és a porcelánfestő szakma). Új szakmák iránti igények miatt bevezették a szellőző- és klímaberendezés szerelő képzést. Néhány szakmában, elsősorban a szolgáltatás területéről, jelentősen megnőtt a tanulók száma, több osztály beindítására volt szükség (a fodrász, a kozmetikus).

- Egy másik iskolában a legfontosabb változás a bevezetésre kerülő két-tannyelvű idegenforgalmi képzés. A partnercégekkel, a munkaügyi központtal, a kamarákkal való kapcsolatok révén a végzett diákok 90%-a el tud helyezkedni szakmájában.
- Egy kisvárosi iskolában – amely a bányászati és az ipari képzést építette le – nemcsak a szolgáltató szakmák jelentek meg (kereskedő, kártyás, vízvezeték-szerelő), hanem az enyhe fokú értelmi fogyatékos tanulók képzése is. Ezen a területen a szakmaválasztékban (parkgondozó, konyhai kisegítő, gépi varró, szövő) nem történt változás a kilencvenes évek során, ugyanakkor a iskolában bevezették a német nyelvű szakoktatást is.
- Egy alföldi kisváros két általános iskolájának egyikében a kilencvenes évek elején indult el a szakképzés speciális szakiskolai engedéllyel. Ekkor elsődlegesen háztartási szakiskola volt. A későbbiek során ehelyett varróműködéseket kezdtek el képezni. A speciális szakiskolából szakiskola lett: nőruha-készítő, növénytermesztő, gépész, gyorsétkeztetési eladó, vendéglátó eladó szakmákat kezdtek el oktatni. Az iskolában működő alapfokú számítástechnika-képzés folyik. A városban az intézményhálózat megegyezik a rendszerváltás előttivel a lényeges különbséggel, hogy azóta már létesült gimnáziumi (esti) tagozata az általános- és szakképző iskolának.
- Egy másik kisvárosi szakközépiskola nagyobb hagyományokkal rendelkezik. Az itt működő világbanki programnak a munkaerő-piaci képzés a lényege, azaz a piacképes tudást helyezi előtérbe az intézmény. Maga a világbanki program négy szakterületen jelenik meg az iskolában: a mezőgazdasági, az élelmiszeripari, a közgazdasági és a kereskedelmi marketing területeken. A dolgozók esti gimnáziuma is megtalálható a szakirányok körében. A mezőgazdasági képzés elveszítette dominanciáját, két új szakterülettel bővült a képzés: a közgazdasági és a kereskedelem-marketing szakiránnyal.
- Az ugyanitt található harmadik középiskolában 1989-ig csak gépészetet képeztek, fiúiskolaként működött. 1989-től indult be a gazda- és gazdaszervezet-képzés (az utóbbi már eltűnt). 1995-től a vendéglátó-ipari szakok, majd 1998-tól a szakiskolai képzés mellett a középiskolai oktatás is megindult, emellett a világbanki képzés vált meghatározóvá az intézményben. A felnőttképzésen belül az ezüst- és aranykalászos, továbbá a növényvédő képzés emelkedik ki.
- Az ország északkeleti térségében található gimnázium 1971 és 1992 között helyet adott szakközépiskolai osztályoknak is a gépgyártási és

a faipari képzés területén. Az intézményben a kezdetektől fogva működtek levelező osztályok a szakképzésben, amelyek 1990 után szűntek meg. A szakmunkások számára azonban fenntartották a levelező gimnáziumot. A cipőipari képzés átkerült a gimnáziumból a város szakképző iskolájába. A szakközépiskolai osztályok megszűnésével indult el az intézményben a nyolc évfolyamos gimnáziumi képzés. Az ezredfordulón a gimnázium az idegenforgalom-vendéglátás felé fordult. Ezen a szakon fontos az idegen nyelvi és a számítástechnikai képzés, melyek közül egyik sem idegen az iskola képzési profiljától. Az érettségi utáni szakképzés 2000 szeptemberében indult. Ebben a formában a 13. évfolyamon idegenforgalmi ügyintézői képesítés megszerzésére nyílt lehetőség. 2001 szeptemberétől a 9. osztálytól, szakközépiskolai képzés keretében is kezdetét vette az idegenforgalmi képzés.

- Egy Nógrád megyei kisváros szakképző iskolája esetében sokáig a hagyományos ipari szakmák oktatása maradt csak a képzés kínálatában. A 2001/2002-es tanévben újtára indította az iskola a gépipari technikus szakot is, a környéken települt nagyvállalat munkaerőigényének kielégítése céljából.

Általános problémát jelent a helyi – a tanulók beiskolázási körzetével leírható – gazdasághoz való alkalmazkodás. Bár az iskolák nem követik végzettjeik további sorsát, a jelentkezésekből és visszajelzésekből következtetnek a képzésük iránti munkaerő-piaci keresletre. Persze azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mindegyik iskola (tradícióik folytán is) mélyen beágyazódott a helyi közösségekbe. A jelentkezők száma egyértelmű jelzés, viszont a gazdaság igényeiről (az informális jelzéseken kívül) csak közvetetten értesülhetnek. Kevés olyan cég, vállalkozás van, amely 4-6 évre előre megrendeli az új munkaerő szakképzési szerkezetét. Ennek tulajdonítják, hogy csak a nagyon intenzív iskolavezetési menedzsment és informális kapcsolatok révén tudnak a Szakképzési Alapból támogatáshoz jutni.

A legsikeresebb szakiskolákat vizsgálatunk szerint az is jellemzi, hogy rendelkeznek olyan gazdasági kapcsolatokkal, amelyek a stabilitást biztosítják. A kamarákkal való kapcsolatok önmagukban kevesek, az intézmények számára az olyan kapcsolatok gyümölcsözők, amelyek konkrét cégekhez kötődnek legalább néhány éven keresztül.

A cégekkel való partneri viszony optimálisan három területet foglal magában. A cégek a gyakorlati képzésben vesznek részt. Emellett azonban néhány vállalat és vállalkozás képzési igényeit is jelzi a szakképző iskolának. A jelzett igények kielégítésével a későbbi elhelyezkedési, munkavállalási lehetőségek is megnyílnak.

- A Nógrád megyei szakközépiskola rendkívül érzékenyen reagál a környékbeli cégek képzési igényeire. A 2002 nyarán egy közeli faluban megtelepült cég lakatos és fémipari szakmunkások foglalkoztatására

támasztott igényt, ehhez támogatást nyújtott az iskolának. Az eset abból a szempontból kiemelkedő, hogy a vállalkozás gyakorlatilag már üzemelése előtt anyagi támogatásban részesítette a szakképzést. Egy festőtechnikával foglalkozó másik cég speciális festő szakma kialakítását szeretné az intézményben, saját festőtechnológiák és festészeti technikák bevezetésével és oktatásával.

- Egy pécsi iskolának is jó kapcsolata van az egyik nagyvállalkozással. Az iskola kialakított a végzős tanulók számára egy "gsm-ismereteket" tartalmazó képzési elemet, amellyel a támogató cégnél kell elvégezniük az egyébként megkövetelt tanfolyamot. A cég támogatásával labor létesült, amely a képzés háttérét biztosítja. Emellett egy másik nagyvállalat több kft-je finanszírozta a tanulók három hónapos hollandiai képzését, amely előfeltétele a vállalatnál való elhelyezkedésnek.
- Egy másik pécsi iskola esetében több nagyobb kereskedelmi illetve vendéglátó-ipari cég biztosítja a gyakorlatok mellett az esetenkénti elhelyezkedési lehetőséget.
- Egy budapesti intézmény az elmúlt tíz évben hatvan partner-céggel működött együtt. Az intézmény a nagy cégekkel (BKV, Elektromos Művek) továbbra is ápolja kapcsolatait, hiszen azok a gazdasági átrendeződésekkel is tovább éltek/élnek. A tanulói létszám csökkenése és a képzési rendszer átalakulása miatt azonban a kisvállalkozókkal egyre inkább lazul az együttműködés, ami a villanyszerelői szakma perspektíváját rontja.
- A másik fővárosi iskola kapcsolatban áll az Országos és a Fővárosi Ipari, Kereskedelmi, Gazdasági Kamarával. A gazdasági szervezetek és a partnercégek stabilizálódásától várják az elmélyültebb, kiegyensúlyozottabb kapcsolatok létrejöttét, ami továbblépést jelentene a gyakorlati képzés biztosításában, az álláslehetőségek felkínálásában, az igények közvetítésében.
- A dunajvárosi iskola kapcsolatai leginkább a gyakorlati képzés biztosítására irányulnak. A városban a Dunai Vasműn kívül a városi és a város környékén levő vállalatok igényeit veszik figyelembe, ezek a nagy cégek és néhány további kisvállalkozó vállalja a gyakorlati képzésben való együttműködést.
- Ezzel szemben például a Budapest peremén található sok profilú iskola partnerkapcsolattal nem rendelkezik, erre nem is törekszik, mert nem tartja saját feladatának kialakítását. A felkeresett iskolák között ez az egyetlen, amely elutasítja a gazdasági kapcsolatokat. Ennek az iskolavezetés szerint deklarált indoka, hogy elsősorban az általános képzést tartja feladatának, motivációja is hiányzik, kényszer sem ösztökéli egyelőre a gazdaság felé való nyitásra.

5. Tanműhelyek

A szakképzés döntő eleme, hol és milyen körülmények, feltételek között tudják elsajátítani a tanulók a szakma gyakorlatát. A szocialista nagyüzem gyakorló helyet és személyzetet biztosított a szakképzéshez, ami azt is jelentette, hogy a képzés alkalmazkodni tudott a szakmunka iránti igényekhez, a sikeres gyakorlat és a szakmunkásvizsga letétele nyomán munkahelyet adott a végzősöknek. A nagyüzemi bázis összeomlása a szakképzési tanműhelyek, gyakorló helyek tömegét temette maga alá. A hiányokat gyakran maguknak az iskoláknak kellett pótolniuk, felhasználva a működési költségeik egy részét, kihasználva minden pályázási lehetőséget, személyes kapcsolatot. Szerencsésebb helyzetben azok az iskolák voltak, amelyek korábban is rendelkeztek tanműhelyekkel vagy – ez inkább a legutóbbi évek eredménye – tanulói szerződéseket tudtak kötni nagyvállalatokkal.

- A dél-alföldi kisváros szakképző iskolája kezdetben a gyakorlati képzést megszüntető üzemektől bérelt tanműhelyeket. A gyakorlati helyek bérlete azonban magas költségekkel járt. Amikor az éves bérleti díj millió forintos nagyságrendűvé vált, akkor határozta el az iskola vezetése, hogy saját tanműhely építésébe kezd. A tanműhely átadására 1998 tavaszán került sor. A tanműhely kialakítása a Szakképzési Alapból pályázatokkal nyert pénzekkel, továbbá az önkormányzat jelentős anyagi hozzájárulásával valósult meg.
- A mindmáig recesszióval küszködő dél-dunántúli kisváros intézménye a vas- és faipari szakmák képzésére átvett tanműhelyeket, a műanyagipari oktatására pedig az iskola területén létesített újakat.
- A szomszédos nagyváros iskolája kénytelen volt saját tanműhelyeket kiépíteni, kialakítani, mert addigi jelentős (főként építőipari) partnerei közül többet elveszített az átalakulások folytán.

A fenti példákhoz hasonlóan minden intézmény rákényszerült az iskolán belüli tanműhelyek fejlesztésére, kialakítására.

- Újdonságnak számít a tanműhelyek helyzetének kezelésében az a kísérlet, amelyről a Fővárosi Önkormányzat műszaki iskolákkal foglalkozó referense adott képet: a nyomdaiparban képző szakképző iskola – amely a korábbi gazdasági változások hatására megüresedett – tanműhelyét a 2001/2002-es tanévben alapítványi formában próbálta meg működtetni az önkormányzat. Ilyenfajta kísérletre eddig még nem volt példa Budapesten.

Az optimális megoldást – amely illeszkedik a magyar szakképzési rendszer félig-meddig duális szerkezetéhez is – az jelentené, ha üzemi környezetben végezhetnék a gyakorlati tanulmányokat a szakképzésben tanulók. Ahogyan láttuk, ez a szakiskolák törekvése is, hiszen az iskolai tanműhelyek létesítése az egyes intézményektől igen nagy ráfordításokat igényel, sőt rendszerint lemondást is saját más célú fenntartási (működési) és fejlesztési forrásairól.

Másfelől igaz ugyan, hogy a gyakorlati képzés ma ráfizeteses, de az iskolák – tapasztalataink szerint – mégsem igazán akarják leadni ezt a feladatot, ugyanis az oktatók egzisztenciája függ a meglététől. Másrészt a Szakképzési Alapból, ha nehezen is, lehetséges támogatást kapni a gyakorlati képzésre. Harmadrészt a fejkvóták gyakran változnak, s a szakképző iskolák a rentabilitás határán mozognak, vagyis bármikor nyereségesse válhat a képzés. Az iskolák érvrendszere természetesen nem erre támaszkodik, amikor a duális képzés hiányát magyarázzák, hanem a gazdaság érdektelenségéről, illetve a gazdaság képzésre való alkalmatlanságáról beszélnek.

Tapasztalataink szerint a duális képzést a kamarák forszírozzák leginkább, hivatkozva a gazdaság együttműködési hajlandóságára és a az iskolák ellenállására. Ám ellenkező érvet is gyakran hallani: azért tart fenn tanműhelyt, mert így a szakképzési hozzájárulást részben olyasmire fordíthatja a cég, ami neki hasznot is hajt.

Valószínűleg a két érvelés között valahol félúton van az igazság, persze csak az igazság "átlaga", hiszen a helyi-térségi gazdasági körülmények között jelentősek az eltérések: a gazdaság tényleg nem mindenhol akarja és/vagy tudja vállalni a képzést, de az iskolák is erősen ragaszkodnak "pozíciójukhoz".

Az ország nagy részén még mindig nem elég erős a gazdaság ahhoz, hogy a szakképzés "luxusát" megengedhetné magának. Gyanítható azonban az is, hogy nem eléggé kényszeríti a jogi környezet sem a gazdaságot e feladat vállalására – a Szakképzési Alaphoz való hozzájárulással a prosperáló cégek is gyakran letudják a képzésben vállalt feladataikat. Tanulmányunknak nem tárgya kitérni a felsőfokú szakképzésre, ám itt mégis utalunk arra, hogy a Magyarországon működő multinacionális és hazai tulajdonú nagyvállalatok a diplomával rendelkezők továbbképzésében jelentős szerepet vállalnak. Tehát nem elképzelhetetlen a szakképzésnek a gazdaság szereplői által történő szervezése, azonban a jelenlegi gazdaságnak sem az általános helyzete, sem az egyes cégek érdekeltsége nem teszi szükségessé a középfokon képzett munkaerő képzésébe való aktív bekapcsolódást. A főváros alapítványi formában működő tanműhelyei olyan kísérletet jelentenek, amely nagy terhet vesz le a szakiskolákról – mentesít a saját finanszírozású tanműhelyektől – azonban nem pótolja a termeléshez, napi munkavégzéshez szorosan kötődő tanműhelyi képzést.

6. Pedagógusok

A tantestületek összetétele: a szakoktatók, szakmai elméletet oktató tanárok és a közismereti tanárok aránya a szakmai profilhoz igazodik.

A közismereti tanárookra nagyobb számban a NAT bevezetése után lett szükség. Budapesten és a nagyvárosokban inkább jellemző az, hogy a közismereti tárgyakat nyugdíjasok oktatják. Kisebb és kevésbé dinamikus településeken ennek az ellenkezője figyelhető meg, a 9-10. osztályra kiterjedő általános képzés új munkahelyeket jelent fiatal, pályakezdő pedagógusok számára. Sok esetben viszont az iskolák csak a törvényben előírtnál alacsonyabb végzettségű pedagógust tudnak alkalmazni, akiknek továbbtanulását – és helyettesítését – is meg kell oldaniuk az intézményeknek.

A szakmai elméletet oktató pedagógusok többnyire az iskolák régi dolgozói, akik a szükségleteknek megfelelően vagy átképzéssel vagy anélkül folytatják munkájukat. A felkeresettek között egyetlen intézményben sem volt jelentősebb mértékű a pedagógusok elbocsátása. A nagyobb mértékű szakmai profilváltás azonban – főként az idősebb oktatók körében – nem volt megoldható nyugdíjazások, előnyugdíjazások vagy felmentések nélkül. Az ezekből következő feszültségekre csak közvetett adataink vannak, ám könnyen elképzelhető, hogy különösen olyan térségekben, amelyeket a gazdasági válság nagyobb mértékben sújtott, nehezen viselték és viselik el a szakképzésük piacképességét elvesztett emberek.

A dél-alföldi kisváros intézményében végbemenő változásokat három esetben kísérte pedagógus-elbocsátás. A ruhakészítő szakmában az igények jelentékeny apadása miatt az iskola két szakoktató elbocsátására kényszerült. Egy építész technikus oktató a végső határidőig sem fogott hozzá felsőfokú tanulmányaihoz, emiatt az iskola megválni kényszerült tőle.

Újabban jelentkező probléma, hogy a korszerű és piacképes ismereteket elsajátított, illetve ilyen szaktárgyakat oktató tanárok önként lépnek át a termelésbe, a versenyszférába. Mivel többnyire olyan fiatalokról van szó, akik átképzésük nyomán kerültek előnyösebb munkaerő-piaci helyzetbe, az iskolákat különösen érzékenyen érinti távozásuk. Ilyen például a számítástechnika vagy az idegennyelv szakos tanárok helyzete, különösen azoké, akik szakmai nyelvből is felkészültek. Az egyes intézmények menedzsmentje joggal nehezményezi, hogy a költségeikből fedezett továbbtanulás eredményeit a kedvezményezett másutt kamatoztatja. Ez arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerváltás óta nem sikerült jogilag is végigvezetni a közalkalmazottak továbbtanulásából következő helyzetek megoldását.

Az egyik fővárosi iskolában a nyelvtanárok hiánya időszakosan már okozott problémát, de jelenleg elegendő a számuk. Nehezen tudja azonban biztosítani az intézmény a közgazdasági szaktantárgyak oktatásához szükséges szakembereket. Az informatika-számítástechnika tárgyat oktató pedagógusnak főiskolai végzettsége van, a megfelelő végzettség azonban az egyetemi oklevél lenne. Az informatika-képzés területén azért is sorsdöntő a megfelelő tanári végzettség, mert az intézmény ECDL-vizsgaközponttá kíván válni, ehhez pedig az anyagi és a tárgyi feltételeken kívül két megfelelő végzettségű informatikatanár is szükséges.

Messze túlmutat a szakiskolák szakmailag képzett pedagógusokkal való ellátásának problémáin, hogy egyelőre nem alakultak ki olyan mechanizmusok, amelyek a közalkalmazotti és a versenyszféra közötti jövedelemkülönbségeket más eszközökkel kompenzálnák. Nyilvánvaló, hogy a közsféra jövedelmei sohasem lehetnek ugyanolyan magasak, mint a prosperáló versenyszférában megszerezhetők, ám az utóbbi hátrányait egyelőre nem eléggé ellensúlyozzák az előbbinek az előnyei – biztonság, kiszámíthatóság, tekintély, stb. Ezért mindennapos, hogy a közalkalmazottként és a közalkalmazotti támogatással képzettséget szerző személy a versenyszférában kamatoztatja tudását, ismereteit.

7. Tanulók

A szakiskolák számára a megfelelő szakmai profil megtalálása és kialakítása mellett legnagyobb problémát a tanulók összetétele jelenti. Hagyománynak mondható probléma, hogy a szakmunkásképzésbe a gyengébb teljesítményű és tanulási motivációjú gyerekek jelentkeznek. A társadalmi összetétel szempontjából ez azt jelenti, hogy a szülők iskolázottsága alacsony, sok a munkanélküli szülő, a szociokulturálisan hátrányos helyzetű vagy veszélyeztetett fiatal.

A felkeresett iskolák között egyetlen kivétel van, amelynek vonzó szakmai kínálata, múltja és elhelyezkedése következtében nem kell ilyen gondokkal küzdenie, tanulói jellemzően jobb körülmények között élő, jobban tanuló és motivált fiatalok közül kerülnek ki, akik különösebb probléma nélkül megállják a helyüket az iskolában.

A tanulók és családjaik szegénysége nemcsak humanitárius okokból jelent problémát az egyes iskolák számára: a szegénység gyakran olyan mértékű, hogy a tanulók ruházódását, alapfelszerelését sem tudja a család biztosítani. Így pedig nemcsak az emberi lelkiismeret, hanem az iskola napi működése is veszélybe kerül. Néhány iskola alapítványt működtet, és azon belül vagy mellette támogató akciókat kezdeményez a szegény sorsú fiatalok segítésére.

- Az egyik iskola vezetése a finanszírozási hiányok pótlására a városból elszármazott, fontos pozícióban lévő egykori diákokat keres meg, akiktől gyakran kapnak segítséget a fenntartáshoz. A támogatást nyújtó egykori tanulók közül többen alapítványokat hoztak létre a város fejlesztése érdekében is.
- Egy iskola alapítványa a tehetséges, de szociálisan nehéz helyzetben lévő tanulók számára ösztöndíj jellegű támogatást biztosít. Emellett a kül- és belföldi tanulmányutakon és tanulmányi versenyeken való részvételt is támogatja.

Az iskolai alapítványok működéséről kevés az információ – éppen úgy ahogyan kevés a hozzáférhető információ általában a magyarországi civil szféra működéséről. Pedig rendkívül fontos szerepet játszanak, nemcsak a szélsőséges, és társadalmilag alig elviselhető szegénység enyhítésében. Érdemes figyelni arra, hogy alapítványi konstrukciókban olyan forrásokat vonnak be az iskolák a minőség javítása érdekében, amelyeket a mindenkori fenntartótól nem kaphatnának meg. Az iskolai alapítványok megeremthetik és szorosabbra fűzik a kapcsolatokat az egykori sikeres végzősök, a gazda-

ság fontos pozícióit elfoglalók és általában a helyi civil társadalom között. Az alapítványok kezdeményezését fontos lenne támogatni, de legalább figyelni rájuk. Ez az oktatáspolitikai feladata is!

A pedagógusok visszatérő panasza, hogy az általános iskolát elvégzettek egy része alapvető írás-olvasási, számolási hiányosságokkal küzd, a 9-10. osztály tananyagát csak nehézségekkel tudják elvégezni velük.

Jellemzően sok a faluról bejáró vagy diáktothonban elhelyezett fiatal, akik számára a városi környezet és a megszokottól eltérő módszerek is problémákat jelentenek.

Gyakori a panasz a magatartási problémákkal kapcsolatban. Különösen a nagyvárosi, budapesti szakiskolák között fordul elő, hogy tanulóiknak rendőrségi ügyeik vannak, az alkoholfogyasztás mellett kábítószeresítés is előfordul. Elsősorban azok az iskolák vannak e szempontból nehéz helyzetben, amelyek felvételre kötelezettek, tehát más iskolákból elutasított tanköteles korú fiatalokat is be kell iskoláztatniuk. Interjúinkban nem találkoztunk azzal, hogy különleges támogatást kapnának e feladat színvonalasabb elvégzéséhez. Így például ilyen iskolákban föltétlenül szükség lenne szociálpedagógusra, szociális munkásra, sőt önállóan alkalmazott (eseteinkben ezer fő és nagyobb tanulólétszámú iskolák szerepeltek!) iskolapszichológusra is. Ilyen képzettségű és ilyen munkát végző alkalmazottat mondhatni sehol sem találtunk. Föltétlenül szükség lenne arra, hogy különösen a hátrányos szociokulturális helyzetű, veszélyeztetett tanulókat beiskolázó, sőt felvételre kötelezett iskolákban legyen feltétel – és fenntartói támogatás! – a sok problémával küzdő tanulókkal való foglalkozáshoz a speciális (szociális, mentális) problémák kezelésére képzett szakember alkalmazása.

Bár a tanulók lemorzsolódásának arányait minden iskolában ismerik (10-30 % közötti iskolánként), nem egyértelmű, kit tekintenek lemorzsolódónak.

A lemorzsolódási arány az egyik legjelentősebb mutatószám az oktatási rendszerek igénybevételeinek vizsgálatára a nemzetközi összehasonlításban. Számítása vitatott kérdés volt elsősorban abban az átmeneti időszakban (1993-1999), amikor a hagyományos képzési formák és a korszerű, a nemzetközi normáknak is megfelelő Országos Képzési Jegyzékbe tartozó, az állam által elismert szakképesítések oktatása is megkezdődhetett. Ám ma sincsen olyan operacionalizált, jól kezelhető meghatározás, amellyel a szakképzés rendszeréből kihullott, lemorzsolódott tanulók száma és aránya statisztikailag leírható, a statisztikai adatbázisba bevonható lenne.

A lépcsőzetes iskolakezdés, az intézményrendszer átjárhatósága, a keletkezési terv, a különböző szintű vizsgához kötött vagy azokhoz nem kötött szakképzésbe való bekapcsolódás szabályozása, a szakképző évfolyamok program szerinti eltérő belépése, az egyes szakképesítések képzési idejének eltérő volta stb. mind hozzájárult ahhoz, hogy a hazai és a nemzetközi statisztikai indikátorok között oly fontos szerepet játszó lemorzsolódás számítási módszertana korszerűsödjön.

A lemorzsolódás számításának hagyományos módszere ugyanis azon alapult, hogy a hagyományos szakmunkásképzési, szakközépiskolai, gimnáz-

ziumi programoknál egy-egy intézménytípusra jellemző volt a képzési idő. A lemorzsolódási mutatószám az adott intézménytípusra jellemző képzési időnek megfelelő 3, vagy 4 évvel korábbi beiskolázási létszámot hasonlította a 3, vagy 4 évvel később végzett (szakmunkás bizonyítványt szerzett, érettségizett) létszámhoz. A lemorzsolódási mutató a két létszám közti különbség és a kezdő létszám hányadosa volt.

Ez a mutató kisebb- nagyobb pontatlansággal csak országos átlagban volt elfogadható, mert számításakor nem vették figyelembe az év közbeni létszámváltozásokat: például az olyan távozókat, akik "kiléptek" abból az intézménytípusból (programból), ahova korábban beiskolázták őket, és tanulmányaikat a következő tanévben más intézménytípusban és többnyire alacsonyabb évfolyamon folytatták, vagy az újonnan jövő tanulókat, akik az előző tanévben máshonnan kimaradva hasonló okból váltottak iskolatípust, és folytatták tanulmányaikat alacsonyabb évfolyamon, vagy újra kezdtek egy kisebb követelményeket támaztó programon, és esetleg szakirányt is váltottak. E tény minden intézménytípusban torzította a mutatót még országosan is, megyei, területi szinten pedig csak tájékoztató jellegű lehetett.

A lemorzsolódás mutatóját, illetve arányát a felkeresett iskolákban aszerint határozzák meg, hogy hányan vannak a diákok között, akiket indokolatlanul sok hiányzás vagy egyéb ok miatt fegyelmmivel elküldenek, vagy a tanköteles kor betöltése után záróvizsga nélkül elhagyják az iskolát, és nem iratkoznak be más intézménybe. Úgy véljük, hogy ez a meghatározás a körülményekhez képest optimálisnak mondható, bár néhány kérdést nyitva hagy: például lemorzsolódó-e az, akinek már van szakmunkásvizsgája az adott intézményben, de nem fejezi be sem ott, sem máshol az elkezdett középiskolát.

Bár gyakori óhaj, hogy "bár ne kellene a legrosszabb tanulókat is beiskolázní", minden egyes iskola abban érdekelt, hogy növelje, de legalább megtartsa tanulói létszámát. Ezért igyekeznek olyan programokat beilleszteni kínálatukba, amelyek a leggyengébbek számára is teljesíthetők. Ezzel függ össze, hogy van iskola, amely az enyhe és középáúlyos értelmi fogyatékosok számára indít szakképzést, és van olyan, amely sikereit a tanulási zavarral küzdők – dyslexiások – szakképzésére való specializálódásának köszönheti.

Az előbbire egy komlói, az utóbbira egy budapesti iskola a példa. Az utóbbi az ELTE gyógypedagógiai karával együttműködve már a határon túlra is vonást gyakorol. A leggyengébbek számára tartja fenn a kerékpárszerelői szakképzést.

Sikernek tekintik az iskolák azt is, ha tanulóik körében sok a "visszatérő". E kifejezésen egyrészt olyan fiatalat értenek, akinek már a szülei is ebben az iskolában tanultak szakmát. A másik típusú "visszatérő" az, aki például a befejezett szakmunkásképzés után azonnal, vagy néhány éven belül újra beiratkozik egy másik szakma elsajátítására.

A szakiskolák azt is lehetővé teszik, hogy legjobb tanulóik az érettségiig, sőt a felsőoktatásba is eljussanak.

A szakközépiskolákat sikeresen záró tanulók továbbtanulására két út jellemző. Egyfelől a szakirányú főiskolákra, ritkább esetben egyetemekre jelentkeznek; vagy iskolájukban maradva, esetleg máshol szakképzésre jelentkeznek.

Egy pécsi kereskedelmi és vendéglátó-ipari szakterületen képző iskolában a végzettek körében a gazdasági főiskolák bírnak a legnagyobb népszerűséggel, az egyetemek esetében a közgazdasági. Egy budapesti középiskola végzősei számára az oktatott szakterület következő lépcsője, a műszaki felsőoktatás, valamint a fegyveres testületek jelentik a továbbtanulási irányt. Egy dunajvárosi intézmény tanulóinak körében jellemző továbbtanulási irányok az informatika, a villamosmérnöki, az épületgépész és a gépészmérnök szakma. Néhány iskolában nincsenek valószínűsíthető továbbtanulási irányok, mert az iskola még nem rendelkezik komoly hagyományokkal a szakképzés területén, s nincs kiforrott érdeklődésű tanulói bázisa.

A technikusképzés vagy az érettségihez vezető középiskolai képzés, helyenként az AIFSZ-képzés növeli az iskola vonzerejét, presztízsét, emellett természetesen "megtartó erejét", azaz fenntartja a kíváncsian tanulói létszámot. Minden felkeresett intézményben azt találják jellemzőnek, hogy diákjaik zöme 6-7 évig tanul falai között. A kilencvenes éveknek ez hallatlanul nagy változása, a hároméves szakmunkásképzők 6-7 éves komprehenzív iskolává való lassú átnövekedése nézetünk szerint mindeddig nem kapott az oktatáspolitikai részéről a fontosságának megfelelő figyelmet.

Különösen érdemes elgondolkodni azon, hogy éppen a hátrányos vagy leghátrányosabb szociokulturális háttérű diákok számára nyílik meg így az út a magasabb iskolázottság eléréséhez, más tudomány fogalmaival élve a társadalmi mobilitás csatornáihoz. A tanulói összetétellel kapcsolatban megfogalmazott pedagógiai problémák a jogos büszkeség forrásaivá is válhatnak, hiszen éppen ebből a tanulói körből képesek az iskolák eljuttatni diákjaikat a befejezett szakképzéshez, érettségihez, technikus szintig vagy éppen a diplomáig.

8. Intézményi helyzetek, intézményi stratégiák

A szakképző intézmények mozgását az intézményt kívülről érő hatások (a tanulói igények, a fenntartó elvárásai, a gazdaság igényei, a jogszabályi változások) éppúgy motiválják, mint a saját belső igényei. Ezeket a mozgásokat behatárolják az infrastrukturális, személyi és pénzügyi lehetőségek, illetve azok a korlátok, amelyek az igényeket is megfogalmazó aktorok állítják fel.

Az iskolák ebben az erőterben mozognak, ennek figyelembevételével döntenek többek között a képzési szerkezetéről is. A képzési szerkezet fontosságát hangsúlyoznunk kell, hiszen ez az, ami a munkaerő-piac igényeit (kereslet) és a munkavállalók igényeit (munkaerő-kínálat) hivatott összhangba hozni. Természetesen fontos szerepe van ebben nemcsak az iskolarendszerű szakképzésnek, hanem a különböző felnőttképzési formáknak is, illetve a felsőoktatásnak is, de a középfokú szakképzettséget illetően az iskolarendszerű szakképzés jelenti az alapot.

Az iskolák képzési struktúrájára vonatkozó stratégiák fontosak ugyan, de nem ragadhatók ki az egyéb stratégiai célok közül (tanulólétszám-növelés, infrastruktúra-fejlesztés, szakmapolitikai célok, munkaügyi megfontolások, stb.), ezért a célok vizsgálatánál nem tekinthetünk el ezektől, sőt kifejezetten azt igyekeztünk vizsgálni, hogy milyen összefüggésrendszerbe ágyazhatók a szerkezetre vonatkozó elképzelések, célok.

Az iskolákkal szemben megfogalmazott elvárások

A hármas erőterben mozogva – fenntartó, gazdaság, tanulói igények¹ – elsősorban a tanulói igényekkel néznek szembe. Törekvéseik elsődleges szempontja a megfelelő tanulólétszám biztosítása. Különös jelentőséget ad ennek, hogy egyre kevesebb gyerek iskolázható be. Hogy az intézmények mégis kihasználják kapacitásaikat, s ezzel olcsóbbá tegyék a képzést, illetve megtarthassák dolgozóikat (ami fontos eleme a nyugodt intézményi működésnek, de nemegyszer településpolitikai érdek is fűződik hozzá), kihasználva a jogszabályi lehetőségeket, a tanulók elhelyezkedési nehézségeit, valamint a lakosság (szülők, tanulók) egyre tudatosabb törekvéseit a magasabb szintű végzettségek, képesítések iránt, ma már széles spektrumát ígérik a képzési lehetőségeknek. Fontos jellegzetesség, hogy a kínálat rendkívül nagy mér-

¹ A jogszabályi követelményekkel nem foglalkozunk, mert azok részben egységesek, részben ismert a hatásuk.

tékben bővült vertikális irányban, míg a horizontális kínálat egyelőre még sok helyen háttérbe szorult.

Felkeresett iskoláink az érdeklődők számára éveken keresztül képesek megnyújtani a képzési időszakot, többnyire nappali tagozatos formában is. Ennek eredményeként a tanulólétszám kérdése, a tanulók mind magasabb arányú beiskolázására való törekvés jelentősége csökkent, s bár az iskolák valóban versenyhelyzetben vannak, konfliktusmentesebb számukra a tanulók képzését elnyújtva emelni a tanulószámot, mint különböző megoldásokkal a 14 éves kori beiskolázáskor ringbe szállni.

Ezt a versenyt egyébként is a több középiskolával, különösen a több szakképző iskolával rendelkező önkormányzatok igyekeznek korlátozni. Minden nagyobb városban találkoztunk ennek nyomaival. Általában a beiskolázható osztályok számát korlátozzák, vagyis felosztották a "piacot" az egyes intézmények között. Ezt az érintett iskolák tudomásul vették, megváltoztatására való törekvéssel nem találkoztunk. Ezt csak részben magyarázza a képzési idő kiterjesztésére való törekvés illetve ennek lehetősége. A másik magyarázat a bekerülő tanulók előképzettségi szintjének megőrzése. Ez a szakközépiskolai képzésben jól megfigyelhető igyekezet arra a már most is nehezen kezelhető problémára keres választ, hogy egyre többen kerülnek érettségig adó képzésbe azok közül, akik alig tudnak megfelelni a követelményeknek. A "minőségre való törekvés" – minél több tanuló érettségéhez és továbbtanuláshoz való eljuttatása – érdekében több iskola jelezte, hogy még a rendelkezésre álló kereteket sem használja ki, holott lenne elég tanulója.

Ezzel összefüggésben meg kell említenünk, hogy az iskolák "színvonala" is folyamatosan megmérettetik, éspedig a felsőfokú vagy harmadfokú képzésbe bejutott tanulók számával és arányával. A minél jobb továbbtanulási arány, illetve – bár ez kevésbé jellemző – minél könnyebb munkaerő-piaci érdekében az iskoláknak érdemes bizonyos önkorlátozást vállalniuk, függetlenül a fenntartói szándéktól.

Ezt a folyamatot a jogszabályi feltételek is segítették. A felsőfokú továbbtanulásra építő stratégia előnye, hogy az iskolák rendelkezésére álló munkaerő és infrastruktúra hatékonyabban kihasználható, nem vagy alig jár munkaügyi feszültséggel, s fenntartó is könnyebben beleegyezik ebbe a változásba, mivel más intézmények érdekeit is kevésbé sérti. Nem kis szerepe van ebben a stratégiában a presztízs-növekedésnek is. A felsőoktatás kiszélesedése következtében a másod-harmadvonalbeli szakközépiskolák számára is megnyílt a tér, hogy a felsőoktatásban mérettessenek meg, s ez találkozik a tanulói igényekkel is.

Sarkítva úgy is fogalmazhatunk, hogy egyszerűbb (kényelmesebb, olcsóbb) a beiskolázást korlátozni, mint az oktatás színvonalát emelni, illetve a gyengébb előképzettségű, és/vagy beilleszkedési zavarokkal küszködő fiatalokkal foglalkozni, felzárkóztatni.

A szakiskolai képzésben erre az önkorlátozásra kevésbé van lehetőség, már csak azért is, mert sok ilyen intézmény számára felvételi kötelezettséget írt elő a fenntartója. Ezek az iskolák inkább a szakközépiskolai képzés irá-

nyába igyekeznek elmozdulni. Ezzel versenyhelyzetüket kevésbé tudják befolyásolni, inkább csak a tanulói igényeknek eleget téve a stabilizálódott létszámot képesek megőrizni.

A gazdaság igényei nagyon eltérő módon jelennek meg az iskolák képzési stratégiájában. Korábbi kutatásaink eredményét a jelenlegi felmérés is megerősíti abban, hogy az iskolák zöme részben nem érzékeli a gazdaság igényeit, részben nem tud alkalmazkodni azokhoz, részben pedig nem is akar. Azzal, hogy a gyakorlati képzés jelentős része iskolai keretek között zajlik, lazult az iskolák és a gazdaság közötti kapcsolat, s ezért panaszkodnak gyakran az iskolák arra, hogy nincs visszajelzésük a munkaerő-piacról. Végzett tanulóik utánkövetésére valóban nincs kialakult gyakorlat (egy-két megye munkaügyi központjának próbálkozásairól hallottunk csak), de az sem adna lehetőséget teljes körű munkaerő-piaci tapasztalatszerzésre. Az iskolák számára egyébként sem könnyű (tegyük hozzá: nem is minden esetben célszerű) alkalmazkodni a munkaerő-piaci sajátosságokhoz, ugyanis a tanulók képzés iránti igényei is gyakran eltérnek attól.

Mindennek az a következménye, hogy egy-egy szakmában túlképzés folyik, vagyis a gazdaság nem képes felszívni a végzett szakembereket, más szakmákban viszont a gazdaság felszívó képessége lenne nagyobb, de az iskolák a tanulói igényekre hivatkozva nem bővítik a képzést. Az ezzel kapcsolatos problémát a vállalkozások gyakran felvetik, ugyanakkor azt kell mondanunk, hogy az adott rendszerben az iskolák lépése egyrészt logikus, másrészt elvszerű, hiszen megkérdőjelezhető a joguk arra, hogy ők maguk korlátozzák a képzési kínálatot, s tereljék a tanulókat más irányba.

A gondot inkább abban látjuk, hogy a gazdaság (a vállalkozások) és az oktatási intézmények közötti kapcsolat nem teremti meg a lehetőséget arra, hogy maga a gazdaság szelektáljon, illetve irányítsa a fiatalokat egyik vagy másik képzésbe.

Az iskolák fenntartóinak (pontosabban ezek közül a helyi önkormányzatoknak) alapvető érdeke az általános iskolát végzett fiatalok továbbtanulásának biztosítása, s ezekhez olyan érdekek társulnak, mint a takarékoság, illetve az iskolák közötti status quo fenntartása. Amennyiben ezt a felügyeletük alá tartozó iskolák megoldják, illetve betartják, akkor biztosított számukra a szakmai önállóság, amely a szakmai kínálat meghatározását is jelenti egyben.

A szerkezeti változások helye az iskolák célkitűzéseinek tükrében

Interjúink tanúsága szerint – bár a kérdés jelentősége összességében nem túl nagy – minden iskola esetében legalább időnként felmerül a képzési szerkezetre vonatkozó döntés igénye. Az iskolák többsége ugyanakkor nem

rendelkezik olyan stratégiai elképzeléssel, amely mentén a képzési szerkezetet rendszeresen górcső alá vennék, s az értékelésnek megfelelően módosítanák. Ennek egyik oka az a korábban már említett tapasztalat, hogy prioritásaik közé nem került be ez a kérdés.

Hogy miért vannak mégis, mindezek ellenére szerkezeti változások az iskolákban, abban erősen megoszlanak az intézmények. A következő konkrét indokokkal találkoztunk a felmérésünk során:

- A meg-megújuló gazdaság újabb és újabb igényeket teremt. Ezek egy részét az iskolák érzékelik, s nem tehetik meg, hogy ne feleljenek meg ennek.
- Ha a helyi gazdaság még mindig recessziós helyzetben van, az iskola komoly késztetést érez újabb és újabb szakmák, szakterületek irányában történő nyitásra. Ilyen esetekben egyrészt nagy már a helyi társadalom, illetve a fenntartó nyomása arra, hogy ne pusztán munkanélkülieket képezzenek, s legalábbis próbálkozzanak lépni, másrészt ilyen esetben már létük is megkérdőjeleződik.
- Az iskolák, ha a munkaerő-piaci igényeket csak mérsékelten is veszik figyelembe, nem tehetik meg ugyanezt a tanulói igényekkel. Ennek megfelelően igyekeznek eltolni a képzési szerkezetet a korszerűbb, ill. a divatosabb irányba. Részben közvetlenül a tanulók (vélt vagy valós) igényei érdekében, részben pedig az iskolák közötti mérsékelt, de érzékelhető beiskolázási verseny miatt. Ez a rivalizálás nem is annyira a tanulók számának növelésében mutatkozik meg, hanem részben a presztízstényezők, részben pedig a jobb tanulók megszerzésére való törekvés játszanak szerepet.
- Egyes iskolák – főként az új vagy az új keretek között működő intézmények – még keresik a helyüket a képzési piac vizsgált szegmentjében, ami szükségszerűen profilbővítéssel, esetleg profilváltással párosul.
- Az OKJ állandó – s az intézmények számára nem is mindig látható háttérű változásai – formális változásokat is eredményeznek. Új szakmák lépnek a képzésbe, de azok valójában csak új elnevezések, a mögöttes szakmai tartalom alig változik.

Amikor szerkezeti változásokról beszélünk, az nem jelent egyben profilváltást is. Az ilyen jellegű, az iskolák egészét átalakító változások a kilencvenes évek első felében sem voltak jellemzők, de szélsőséges helyzetben előfordult ilyen is. Ma már erre nincs lehetőség. Nemcsak a gazdaság nem igényel ekkora változást, de a fejlesztési források sem igen teszik ezt lehetővé. A fejlődő régiókban talán jobban lenne erre forrás, de ezekben már kirajzolódtak a fejlődés fő útjai, s az ezzel kapcsolatos munkaerő-piaci igények. A recessziós térségekben végképp nincs erre fejlesztési forrás, de itt a gazdaság sem igazán iránymutató. A fejlődésnek induló térségekben sem találkoztunk

ilyen jellegű igénnyel, az iskolák ágazati kínálata nagyjából lefedi az igényeket.

A fenti tényezők a vizsgált intézményeinket nem összességében jellemezték (nem is jellemezhették, hiszen időnként egymásnak ellentmondó helyzetek járhattak ugyanolyan következménnyel). A tapasztalatok azt mutatják, hogy egyes tényezők egyes intézményekben fontosabb, mások kevésbé fontos szerepet játszottak, vagyis különböző háttérrel rendelkező intézmények különböző stratégiákat választanak, s ezek a típusok nemcsak képzési szerkezetváltás motívumaiban térnek el, de annak mértékében, s eredményességében is.

Helyzetek, stratégiák

Az iskolák között kialakuló verseny, amely a tanulólétszám megtartásán, illetve a tanulói kör bővítésén alapul, különféle stratégiák bevezetésére, lefolytatására késztetik az intézményeket. Általánosságban minden intézmény bővíti képzési, szakmai kínálatát, azonban ezt eltérő irányban és mértékben valósítják meg. Új iskolatípusok bevezetésével gyarapította több intézmény képzési kínálatát, osztályokat indított, de ez inkább csak a kilencvenes évtized közepéig volt jellemző. Szakmacsoporton belüli változtatásokkal a kilencvenes évek első felében minden intézmény élt, de ez is egyre kevésbé jellemző. Azóta inkább a felnőttképzés irányába nyitnak az iskolák. Néhány iskola a gyógypedagógiai képzésben keresett feladatokat.

Interjúink alapján a következő, a szerkezetváltásban eltérő módon viselkedő intézménytípusok rajzolódnak ki:

Prosperáló gazdasági háttér, elit iskola

Jelenleg csak az ország néhány nagyobb városa rendelkezik intenzíven fejlődő, s több fontos szereplővel rendelkező gazdasággal. Az itteni gazdaság – amely ugyanúgy, mint máshol – szüntelen változásban van, állandóan megújul, s ez új és új munkaerő-piaci igényeket teremt. A gazdasági bázis lehetővé teszi, hogy az erre építő iskola folyamatosan működjön, végzett tanulói el tudjanak helyezkedni, vagyis ne rendüljön meg az iskola helyzete. Ugyanakkor a szakmaszerkezet folyamatos karbantartására is szükség van, hogy az iskola ezekkel a folyamatos kisebb változásokkal talpon maradhasson.

Az iskoláknak (egyes iskoláknak) ezekben a térségekben akkor éri meg folyamatosan fenntartani a kapcsolatot a gazdasággal, folyamatosan alkalmazkodni annak igényeihez, ha az ezzel kapcsolatos előnyök az átlagosnál nagyobb mértékűek. Tapasztalatunk szerint ez akkor fordul elő, ha az iskola a

legjobb tanulói rétegek megszerzését célozta meg, s ahhoz, hogy folyamatosan őket oktathassa, mindent el kell követnie, hogy a szakmakínálatban, s az oktatás színvonalában is a legjobbat nyújtsa.

Jellegzetes példája ennek a típusnak egy győri iskola, amely hagyományosan a város legjobb középfokú intézményei közé tartozik. A kilencvenes években többféle elképzeléssel igyekezett talpon maradni, míg végül megtalálta jelenlegi útját: a város legjobb szakközépiskolájaként, erősen építve az informatikai tudás beépítésére az oktatásba, felvevőkörzetének legjobb tanulóit gyűjti össze, megelőzve ebben jó néhány gimnáziumot is. A gazdasággal kiemelten jó kapcsolatot ápol, s ezzel többféle előnyhöz jut:

- A gazdaság támogatja az iskolát (ez eddig tipikus, sok iskolára jellemző, de itt gazdag, tőkeerős cégekről van szó).
- Tanulói jó munkaerő-piaci starthelyzetbe kerülnek az iskolából való kilépésükkor. Ez az iskola népszerűségét növelő tényező, ami segíti a talpon maradáást.
- Végzett tanulóinak egy része idővel a tőkeerős vállalkozások közepvezetői, felső vezetői lesznek, ami tovább erősíti a gazdálkodó szervezetek és az iskola kapcsolatát (információcsere, erőteljesebb támogatás).

Az iskola azzal, hogy hagyományosan megszerzi a legjobb tanulókat, s emellé színvonalas oktatást is nyújt számukra, lehetővé teszi, hogy a felsőoktatásba is sokan lépjenek tovább, s ez egyben a munkaerőigények ingadozásával kapcsolatos gondokat is enyhíti.

Az iskola mindennek megfelelően olyan fejlődési pályán indult el, amely komoly előnyöket nyújt számára (s tanulói számára is). Ez önmagában még nem érték, az azonban igen, hogy felismerte: a gazdasági élet szereplőivel össze kell fognia, ki kell elégítenie azok változó igényeit, s ha ezt megteszi, akkor biztonsággal számíthat arra, hogy segíteni fogják megszerzett pozíciója megtartásában.

Az iskola intenzív fejlődési utat jár be. Nem törekszik a tanulólétszám növelésére, sőt minden áron való megtartására sem. Erre sok más nagyvárosi intézményhez hasonlóan nincs is lehetősége, mert a fenntartó önkormányzat felosztotta intézményei között a képzési piacot, az iskolák játéktere csak ezen belül lehetséges.

Pozícióváltás struktúraváltással

Bár az iskolák helyzetében a vizsgált időszakban nagy horderejű változások nem történtek, s zömük már a kilencvenes évek első felében megtalálta helyét a képzési rendszerben, minden egyes iskoláról nem mondható el ugyanez. A "rendszerváltás" nem mindenhol fejeződött be. Hogy miért nem,

abban eltérhetnek az egyes esetek. Van, ahol a település keresi még a helyét, s ebben az útkeresésben játszik szerepet az oktatásfejlesztés, máshol az iskola nem találta meg a helyét, de az is előfordul, hogy új intézmény jött létre, amely még most igyekszik betörni a helyi képzési piacra.

Ezen iskolák közös jellemzője, hogy azokat a réseket keresik, amelyeket a térség képzési piacán más intézmények még nem töltöttek be. Elképzelhető, hogy ezek a rések nem a szakmaszerkezetben találhatók, hanem az oktatás tartalmát, vagy a tanítási illetve a nevelési módszereket érintik, más esetben viszont a szakmaszerkezetben is találnak maguk számára lehetőséget. Ezeket az iskolákat az motiválja, hogy más iskoláktól minél több gyereket hódítsanak el, legitimálva megalakulásukat, fennmaradásukat, ezért az átlagosnál is jobban figyelnek a tanulók igényeire. Szakmaszerkezetüket a bővülés jellemzi, éppen azért, mert más iskolákkal mennyiségben konkurálnak.

Tapasztalataink szerint ez elsősorban azokra az intézményekre jellemző, amelyek vagy nem önkormányzati fenntartásúak, vagy a speciális helyi tényezőknek köszönhetően nem más helybeli középfokú oktatási intézményekkel (hanem a kistérség más településeinek intézményeivel) konkurálnak, vagy pedig valamilyen különleges ok miatt kiemelt helyi politikai támogatásban részesülnek.

Több idesorolható intézménnyel is találkoztunk. Volt olyan iskola, amely egy nemrégiben várossá nyilvánított település intézményeként igyekszik igazi várossá tenni a várost, illetve a korábbi tagiskolai pozíciójából kikerülve erős, megszüntethetetlen intézménnyé válni. A fejlődés motorja kétségkívül a fennmaradás volt, ez készítette az intézményvezetést arra, hogy a szomszédos, erősebb kisváros megszűnőben levő képzései közt megtalálja a számára és a beiskolázási körzet számára is megfelelő struktúrát.

Egy másik (fővárosi) intézmény elmulasztotta a képzési struktúra megújítását a kilencvenes évek első felében. Elindult ugyan bizonyos irányba, de ez az út még nem biztosította volna számára a fennmaradást: az egyre csökkenő tanulólétszám miatt a megszűnés – az összevonás – veszélye fenyegette. Az új vezetés számára ezért nem volt más lehetőség, mint a megkezdett struktúraváltás következetes végig vitele annak érdekében, hogy önálló karakterrel rendelkező intézmény jöjjön létre. A fennmaradás ebben az esetben nem annyira lakossági illetve tanulói érdekre vezethető vissza, sokkal inkább az intézmény dolgozóinak érdekeire. A stratégia sikeres megvalósításának feltétele a sikeres lobbizás a helyi konfliktusok elkerülése érdekében.

Két másik intézmény újonnan jött létre (mindkettő megyeszékhelyen működő alapítványi iskola), s helyét keresve kialakítja képzési szerkezetét. Az egyik esetében csak arról beszélhetünk, hogy egy másik iskolából kiválva annak képzési szerkezetét másolja, s inkább csak a képzés tartalmát tekintve újul meg, a másik viszont egy megcélzott tanulói réteg oktatását tudatosan felvállalva (hátrányos helyzetűek), koncepciójának alárendelve bővíti folyamatosan a képzési kínálatot.

Az ide sorolt intézmények alapvetően a tanulói igényekre építenek, de – tudatosan vagy kevésbé tudatosan – figyelemmel kísérik az oktatott szakmák

munkaerő-piaci helyzetét is. Nem mindig tudják, hogy mit szeretne a munkaerő-piac, de vannak a jövőre vonatkozó koncepcióik, hipotéziseik, amelyekre építhetnek.

Recessziós útkeresés

A képzési piacon talán azok a szakképző intézmények vannak a legnehezebb helyzetben, amelyek környezetében a gazdaság még nem állt talpra. Ezek az intézmények nem csak a mire képezzünk problémával szembesülnek, de a kivel és a hogyan kérdéssel is. Valamit lépniük kell, hiszen tanulók elvándorolnak, a településük ragaszkodik is az intézményükhöz, az iskola dolgozói sem engedhetik meg maguknak hogy munkanélküliek legyenek. A megmaradásért folytatott küzdelemben reális út lehetne az általánosabb képzés, a színvonalasabb szakközépiskolai képzés irányába történő elmozdulás, de ez többnyire már nem lehetséges. A kártyákat a települések a kilencvenes évek első felében leosztották, egyes iskolák kitörési lehetőségei szükségszerűen intézmények közötti konfliktushoz vezetnének, különösen olyan kisvárosban, ahol a jobb tanulók elcsábítása a település egy másik intézményének a tönkretételét eredményezné. Ez azon túl, hogy intézményi érdekeket sért, a település érdekét sem szolgálja, mert az alapproblémára (lehetőleg a tanulók mindegyike számára a képzési illetve a munkaerő-piacon érvényes tudást és végzettséget adni) nem ad megfelelő választ.

Ez a helyzet szükségszerűen elvezet a képzési szerkezettel kapcsolatos próbálkozáshoz, annak érdekében, hogy legalább a látszatát őrizték meg az iskola funkciójának.

Egy dél-dunántúli kisváros iskolájának példáját említhetnénk, amely a szomszédos megyeszékhely árnyékában, a helyi középfokú intézmények által elnyomva igyekszik túlélni a hosszan tartó nehéz időket. Csak homályos elképzelések rajzolódnak ki a jövőre vonatkozóan, s ezek az elképzelések talán nem is a számukra elérhető tanulói réteg számára jelentenek hosszabb távon reális megélhetési lehetőséget. Mindenesetre ez a túlélési stratégia a változás motorja.

Átlagos gazdaság, átlagos intézmények

A felkeresett iskolák egy részét semmilyen különleges hajtóerő nem motiválja különleges lépésekre. A tanulókért nem kell megküzdeniük, a végzetek elhelyezkedése, ha nem is végzett szakmájukban, de többé-kevésbé biztosított, nincsenek különleges intézményi céljaik, törekvéseik, s fenntartójuk is tartósan számol jelenlétükkel. Ezen intézmények megújulási törekvései mérsekelték, s ennek megfelelően a szakmastruktúrájuk is csak lassan változik.

A változás hajtóerejét inkább negatív hatások jelentik: egyes szakmákat a tanulók érdektelensége miatt kell ideiglenesen vagy véglegesen kivonni az

oktatási programból, más szakmák esetében a változás csak látszólagos: az OKJ változása készíteti őket a változtatásra.

Felkeresett iskoláinknak csak kisebb része tartozik ezen intézmények közé, de a kutatás mintaválasztási sajátosságaiból adódóan feltételezhető, hogy a szakképző iskolák nagyobb része tartozik ezek közé².

Egy nagyvárosi szakképző iskola az egyik jellegzetes példája ennek a típusnak. A városban megtörtént a profiltisztítás, s az iskolák tiszteletben tartják egymás szakterületét. Az iskola legnagyobb gondja, hogy a jogszabályi változásokból adódó kényszereknek megfeleljen. Rendkívül rugalmatlannak látszik az új szakmák bevezetését illetően. Ha valamilyen szakma nem illeszthető a kialakított keretek közé, akkor inkább elhagyja, minthogy rugalmas megoldásokat keressen. Például az egyik, már korábban is oktatott szakma óraszámja az OKJ változása következtében lecsökkent, s ez alapján a képzés ideje logikusan másfél évre csökkentendő. Az ebből valóban adódó nehézségek áthidalására az iskola vezetésének nincsenek megoldásai.

² A kutatásban azokat az iskolákat igyekeztünk elérni, amelyekben jelentősebb szerkezeti változásokra számítottunk a rendelkezésre álló adatok alapján.

9. A szerkezetváltás az iskolák intézményi kapcsolatainak tükrében

A fenntartók

Az iskolák fenntartói részesei az iskolák mindennapjainak, s mint ilyenek különleges helyzetben vannak. Tulajdonosi és fenntartói jogaik lehetővé teszik, hogy az iskolák szakmai képzési szerkezetét is befolyásolják.

Iskoláink között találunk helyi, fővárosi, megyei fenntartású, valamint alapítványi iskolákat is³. Ez utóbbiak között is találkoztunk eltérő háttérű intézményekkel. Az eltérések ellenére működésüknek, fejlődési lehetőségeiknek két közös vonása van:

- A fejlesztéssel, struktúraváltással kapcsolatos elképzeléseikben alapvetően önállóak, a fenntartók ebbe a kérdésbe többnyire nem szólnak bele. Csak akkor avatkoznak (mondjuk inkább így: avatkoznának) be az ilyen jellegű döntéseikbe, ha 1) számukra ez pótlólagos kiadást jelentene, 2) más iskolák érdekeit sértik. Az általunk felkeresett iskolákban ezekkel a problémákkal nem találkoztunk, ami arra utal, hogy kialakultak a játékszabályok, megtörtént a szerepleosztás, s mindenki tudja, hogy mik a lehetőségei, hol a határ, s ezt nem kívánja senki sem felborítani. Az iskolák közötti konfliktusok elkerülésére a debreceni az egyik legtipikusabb példa. Profiltisztítás formájában már korábban megtörtént a piacfelosztás, amelyen ma már nem is elsősorban a fenntartó örködik, hanem maguk az intézmények erős önkontrollja. Egy-egy újonnan tervezett szakma vagy szakirány bevezetése esetén az intézményvezető körbetelefonálja a saját intézményéhez közel álló profilú intézmények vezetőit, érdeklődve, hogy a tervezett módosítás nem sérti-e az érdekeiket, illetve nem terveznek-e párhuzamos programot. Az elképzelések csak ezután konkretizálódnak, csak ezt követően kerülnek a fenntartó elé jóváhagyásra.
- Az iskolák és a fenntartó közötti összhang nem meglepő, hiszen a két fél között függelmi helyzet van, ami miatt mégis meg kellett említenünk, az az, hogy ez a rendszer így működőképesnek látszik. A fenntartók és az intézmények alapvető érdekei egybeesnek, így a fenntartók könnyen átengedhetik a képzési szerkezetre vonatkozó döntéseiket az intézményeiknek. Megmarad a beleszólási joguk, például a vál-

³ A mintaválasztásánál a fenntartás jellege nem volt szempont, ennek tulajdonítható, hogy egyházi iskolák nem kerültek a mintánkba.

toztatáshoz szükséges a pedagógiai program módosítása, ami sok esetben önkormányzati közgyűlés elé kerül, de ezek jobbára formális aktusok. Az alapvető döntést mindenhol az intézmény hozza meg, s kisebb nagyobb mértékben egyeztet a fenntartó megfelelő szervével.

- A változtatással kapcsolatos forrásokat maguknak kell előteremteniük, ebben a fenntartó segítségére nem számíthatnak. (A működési költségeikhez a fenntartók, különösen az önkormányzati fenntartók hozzájárulnak, ennél több támogatást azonban egyik intézmény sem kapott.)
- A pénzügyi követelmények ma már általánosan nemcsak a fejlesztés forrásaira vonatkoznak (mint az általánosan jellemző volt a kilencvenes évtized közepéig), hanem a későbbi működési költségekre is figyelnek a fenntartók. A fenntartók végiggondolják a fejlesztések hosszabb távú pénzügyi következményeit, s csak akkor hagyják azokat jóvá (formális jóváhagyásra mindig szükség van), ha megbizonyosodtak arról, hogy annak semmilyen pótlólagos költségvetési vonzata nincs.

Mindez azt eredményezi, hogy az iskolák extenzív módon ma már nem fejlődhetnek. Ha bevezetnek egy új képzést, akkor azt valaminek a rovására kell tegyék, másképp nem lennének képesek a folyamatos működési költségeket állni. Ezzel ellentétes tapasztalatokkal alig találkoztunk, inkább csak az "eredeti tőkefelhalmozás" időszakát élő néhány iskola esetében, vagyis azoknál, amelyek a kilencvenes években jöttek létre, vagy alakultak újjá.

Mintánkba több alapítványi intézmény is bekerült. Ezek két csoportjával találkoztunk: 1) az alapítvány karitatív jellegű megfontolásból vállalja a képzést, 2) az alapítvány mögött gazdasági szervezet áll, amely gazdasági érdekből foglalkozik a képzéssel. Az előbbi esetben tapasztaltuk az iskolák lehető legnagyobb önállóságát. A fenntartó alapítvány ugyanis csak afelett őrködik (tegyük hozzá, hogy szinte csak képletesen), hogy az iskolával kapcsolatos fő célok érvényre jussanak. Ameddig ezek nem sérülnek, addig egyáltalán nem szól bele az intézmény életébe. A másik esetben már megjelenik a gazdasági érdek. Az alapítvány mögött álló gazdasági szervezet ugyanis abban érdekelt, hogy maga számára a lehető legkisebb ráfordítással a lehető legnagyobb hasznot hajtsa. Ez a logika teljesen természetes az üzleti világban, de nehezen egyeztethető össze az iskolarendszerű szakképzéssel. Ez súrlódásokat okoz a fenntartó illetve az iskolavezetés között, de egyértelműen arra sarkallja az iskolát, hogy új és új megoldásokat keresve, figyelve a tanulók munkaerő-piaci lehetőségeire folyamatosan újítsa meg a szakmaszerkezetet. Az önkormányzati iskoláknál érzékenyebbek a tanulók számára, tekintve, hogy a képzésért a tanulóknak fizetniük kell, s csak így maradhatnak meg a képzési piacon. A szakalapítást többnyire az iskola kezdeményezi ebben az esetben is, de a fenntartó erősen kontrollálja az elképzeléseket.

A gazdasági partnerek

A duális képzés ideája, amely az 1993-as szakképzési törvény egyik alapeszméje volt, a gazdaság szakképzésben való jelentős szerepvállalását feltételezte. Azóta tudjuk, hogy ez a szerepvállalás messze nem vált olyan jelentőssé, mint a törvény sugallta, s a későbbiek során ez törvénymódosításhoz is vezetett.

A gazdaság kivonulását a szakképzésből jelzi megoszlása is: a kilencvenes évek elején még csak minden hetedik szakmunkás-tanuló végezte gyakorlatát iskolai tanműhelyben, az évtized végén csaknem minden második.

Bár nincs nyílt harc az érdekelt felek között, a felszín alatt nyugtalanság tapasztalható: az iskolák a munkahelyi gyakorlati képzés színvonaltalanságára való hivatkozással igyekeznek megtartani a gyakorlati képzést, illetve annak lehetőségeikhez mérten legnagyobb részét maguknál. A gazdasági szféra a jelenleginél nagyobb részt szeretne kihasítani, ugyanakkor az a tapasztalat, hogy ennek az elképzelésnek a szószólói ma még inkább csak a kamarák, s mögöttük nem áll tényleges hajlandóság a vállalkozások részéről.

Azzal azonban, hogy ma a szakmunkástanulók közel fele iskolai gyakorlati képzésben vesz részt, s az üzemi képzésben résztvevők jelentős része a gazdaságban külön-külön jelentéktelen szerepet játszó kisvállalkozásoknál dolgozik, a gazdaság elveszítette az egyik legjelentősebb befolyásoló szerepét a szakmastruktúrára.

A gazdaság másik fontos befolyásolási lehetősége is kiaknázatlan marad. Ez a lehetőség a szakképzési hozzájárulás közvetlen átadása. Az együttműködés legtöbbször csak formális, vagyis a gazdasági élet szereplői minden érdemi kapcsolat, feltétel nélkül utalják át a pénzt környezetük iskoláinak. Ennek a háttere nem igazán feltárt, de a vizsgálataink alapján valószínűsíthető, hogy egyrészt a saját koncepció nélküli munkaerő-politikára, az erős területi érzékenységre éppúgy visszavezethető, mint arra az iskola-fenntartási és finanszírozási rendszerre, amely a közvetlen tanulói érdekek mind teljesebb kiszolgálását eredményezi.

A felkeresett iskolák túlnyomó többsége a lelassult szakmai szerkezetváltás során nincs tekintettel a gazdaság érdekeire. A gazdaság munkaerőigénye többnyire a tanulók érdeklődésén keresztül jut érvényre. Valójában a gazdasági helyzet két végpontján elhelyezkedő települések iskoláiban találkoztunk határozott törekvéssel a gazdaság igényeinek megismerésével, az ahhoz való alkalmazkodással. Az sem lehet véletlen, hogy a fellendülő gazdaságú település elit iskolájának, s a recesszióval hosszan küszködő város leggyengébb tanulóit felvevő intézményének ilyen irányú törekvései emelhetők ki. Az előbbi az, amelyik a pozíciójának megőrzését igyekszik ily módon (is) elérni, természetesen koncentrálna a város meghatározó, modern gazdasági vállalkozásaira, az utóbbi esetben viszont a reménytelenség készíti erre az iskolát. Az eredményesség tekintetében alapvető az eltérés: az előbbi in-

tézmény sikeresen tudja érvényesíteni ezt az elképzelését, az utóbbi teljes érdektelenségbe ütközik.

Ezek a példák azt sejtetik, hogy a gazdaság szerepvállalása az oktatási struktúra kialakításában nem teljesen idegen a rendszer működési mechanizmusától, de csak szélsőséges helyzetben jön létre ténylegesen ez az együttműködés.

10. Következtetések

Tanulmányunkban a szakiskolák területi-térsgégi jellemzőit, a helyi, térségi gazdasággal és társadalommal, a fenntartóikkal való kapcsolataikat és az ezekkel a feladatokkal kapcsolatos stratégiát vizsgáltuk a kilencvenes évek végétől kialakult helyzetben. Megállapítottuk, hogy a kilencvenes évek első felében végbement drámai társadalmi-gazdasági változások után a szakképzés az évtized végén, az új évezred kezdetén a konszolidáció szakaszába érkezett. Ez a szakasz azonban nem jelenti azt, hogy a felvetődött kérdések megoldódtak, különösen nem azt, hogy optimális megoldások bontakoztak volna ki. Egyes intézmények megtalálták a helyüket, mások még keresik, megint mások pedig a túlélésért küzdenek. Ezek a helyzetek nagy mértékben összefüggenek a helyi-térsgégi gazdaság és társadalom helyzetével, kilátásaival, de – nagyobb, komplexebb térség esetében – az egyes intézmények hagyományaival és jelenlegi menedzsmentjével is.

Elemzésünkben a szakképző iskolák gazdasági-társadalmi változásokhoz való alkalmazkodásának jellegzetes folyamatait tártuk fel – elsősorban az elmúlt 10-15 évre, s kiemelten az utóbbi 5-7 évre vonatkozóan – annak figyelembevételével, hogy az iskolák a maguk komplexitásában ágyazódnak be a mikro- és makrotársadalmi formációkba. Tekintettel az oktatásstatisztika adatgyűjtési módszereinek változó és változatos eljárásaira és az ezáltal idősorosan gyakran összehasonlíthatatlannak bizonyuló adatbázisaira, empirikus vizsgálattal egészítettük ki, illetve támasztottuk alá a statisztikákat. Az empirikus vizsgálat lehetőséget teremtett szakképzést folytató iskolák felkeresésére, illetve az intézményvezetőkkel/helyettesekkel, valamint a fenntartók képviselőivel való interjúk készítésére.

Így betekintést nyerhettünk a szakképző intézményekben zajló folyamatokra, változásokra a beiskolázási körzet, az integráció terén, új jelenséggént a komprehenzivitás (átjárhatóság) területén, továbbá a felnőttképzés, a munkaerő-piac terepén. Figyelemmel kísérhettük a tanműhelyek sorsának alakulását, a tanulók és pedagógusok összetételének változását, és a mindezekből adódó iskolai stratégiák kibontakozását és fejlődését.

1. Az iskolák beiskolázási körzetében leginkább a regionális, sőt kistérségi vonzások érvényesülnek. A szakképző intézmények beiskolázási körzete területileg csökkent.

Iskola-összevonások ritkán fordultak elő, annak ellenére, hogy a szakképzési koncepciók az intézményi széttagoltság csökkentését, az egymás mellett működő, azonos vagy hasonló szakképzést folytató iskolák összevonását célozták meg.

2. Az integrációval rokon a komprehenzivitás fogalma, amely lehetővé teszi az iskolai irányok, képzési utak közötti választást egyazon intézményen belül, és pedig úgy, hogy a mindenkori választások korrigálhatók. (A komprehenzív iskola modellje elsőbbséget élvez a Nemzeti Fejlesztési Terv oktatáspolitikájában.)
3. A felnőttképzés széles körű elterjedtsége legfőképpen a munkaerő-piac kihívásaira adott racionális válasznak tekinthető.
4. Az iskolák a gazdasági-társadalmi változások megindulásától kezdődően törekednek a munkaerő-piac és – mindenek előtt – a továbbtanulók igényeinek figyelembevételére, a fenntartó jóváhagyásának elnyerésére. Bár az iskolák nem követik (vagy csupán részben) végzettjeik további sorsát, a jelentkezésekből és visszajelzésekből következtetnek a képzésük iránti munkaerő-piaci keresletre.
5. A nagyüzemi bázis összeomlása a szakképzési tanműhelyek, gyakorló helyek tömegét temette maga alá. A hiányokat gyakran maguknak az egyes iskoláknak kellett pótolniuk, felhasználva a működési költségeik egy részét, kihasználva minden pályázási lehetőséget, személyes kapcsolatot.
6. A szakképzést folytató intézményekben – továbbra is – leginkább a gyengébb teljesítményű és tanulási motivációjú gyerekek jelentkeznek. Ebben a tanulói körben nagy arányban találhatók meg a szociokulturálisan hátrányos helyzetű vagy veszélyeztetett fiatalok. Éppen ezért az alapítványok kezdeményezését fontos lenne támogatni, akárcsak – legalább a felvételre kötelezett iskolákban – a speciális (szociális, mentális) problémák kezelésére képzett szakember alkalmazását.
7. A lemorzsolódási arány az egyik legjelentősebb mutatószám az oktatási rendszerek igénybevételének vizsgálatára a nemzetközi összehasonlításban. A lemorzsolódás mutatóját, illetve arányát a felkeresett iskolákban aszerint határozzák meg, hogy hányan vannak a diákok között, akik a tanköteles kor betöltése után záróvizsga nélkül elhagyják az iskolát, és nem iratkoznak be más intézménybe.
8. Az átrendeződéseket követően a felkeresett intézmények között egyetlen egyben sem volt jelentősebb mértékű pedagógus-elbocsátás. Budapesten és a nagyvárosokban inkább jellemző az, hogy a közismereti tárgyakat nyugdíjasok oktatják. Kisebb és kevésbé dinamikus településeken ennek az ellenkezője figyelhető meg. Újabban jelentkező probléma, hogy a korszerű és piacképes ismereteket elsajátított, illetve ilyen szaktárgyakat oktató tanárok a termelésbe, illetve a versenyszférába lépnek át.
9. Az iskolák között kialakult verseny a képzési kínálat bővítésére, korszerűsítésére készítette az intézményeket. Jelentős szerepe volt a világbanki képzések programjának az iskolák fejlődésében. Emellett, különböző mértékben, a szakmacsoporton belüli módosításoknak és a felnőttképzés bevezetésének, illetve kiterjesztésének lehetőségeit választották az iskolák a felmerülő stratégiák köréből.

10. Kardinális kérdés – végül is "erről szól" a szakképzés – a képzőhely és a gazdaság kapcsolata. Ezzel kapcsolatban az intézményeket megkülönböztettük a gazdasági környezet szerint:
- a prosperáló gazdasági környezetben működő szakképző iskolák vannak a legelőnyösebb helyzetben akkor, ha képzésüket sikerül a gazdasági szereplők igényeihez formálni; stabilak, vonzáskörzetük regionális, esetenként országos hatókörű;
 - a recessziós gazdasági környezetben működő iskolák azokat a réseket keresik képzési kínálatukkal, amelyekben még versenyképesek lehetnek, gyakran változtatják – akár formálisan is – képzési szerkezetüket; mivel nincsen stabil gazdasági környezetük, elsősorban a tanulói igényekhez próbálnak alkalmazkodni megfigyelésünk szerint az ilyen iskolák alkotják a szakiskolák többségét, s ezek azok, amelyek ebben az értelemben "közoktatási" vagy "parkoltatási" feladatokat látnak el; útkeresők, mint az a kistérség, amelyben működnek;
 - a recessziós térségben működő szakiskoláknak nincsen kitapintható "stratégiájuk", a túlélésért küzdenek, székhelyük és környezetük lakosságának ennek ellenére fontos szolgáltatói és munkahelyei.

Fontos problémának látjuk, hogy a gazdaság szereplői és a szakiskolák között nincsen valódi párbeszéd. Úgy tapasztaltuk, hogy gyakran – sarkítottan fogalmazva – mindkét fél a másik "átverésére" törekszik a nyílt párbeszéd és a kompromisszumok, a kölcsönös érdekek nyílt megkeresése helyett. (Ennek kézenfekvő példája a Szakképzési Alapba befolyt és onnan nyerhető források eltűlése és negligálása.) Még mindig tisztázatlanok az érdekeltségi viszonyok, és azok artikulálása.

A fenntartók, többnyire az önkormányzatok érdekeltsége sem egyértelmű, mivel részben a lakosságért, a tanköteles korúak iskolában tartásáért felelősök, részben az intézmény és benne dolgozók foglalkoztatása is érdekük, másfelől a finanszírozás gondjait kell vállalniuk. Kevéssé látjuk kirajzolódní azokat az erőfeszítéseket, amelyek a munkaerő-piac és a szakképzés összehangolása irányában hatna. Ebben a vonatkozásban az alapítványi fenntartók sem képeznek kivételt.

Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a szakiskolákra ma is kulcsszerep hárul a tanulók igen széles rétegeinek a munkaerő-piacra való felkészítésében. Úgy véljük, hogy a vizsgált szakiskolák esetei bizonyítják, a különböző irányokból rájuk irányuló kényszereknek, szükségleteknek kreatívan próbálnak megfelelni. Erőfeszítéseikhez a jelenleginél lényegesen több kormányzati támogatásra, átgondolt stratégiára lenne szükségük. Az intézményi autonómia sajnos ma még legtöbbször a magára hagyatottságot is jelenti. Reméljük, tanulmányunkkal sikerült erre is felhívni a figyelmet.

Összegezés

Az intézményhálózat és a szakmastruktúra fejlődésének regionális összefüggéseit elemezve azt vizsgáljuk, miként érzékelik az egyes szakiskolák vezetői, fenntartói a társadalomban, a gazdaságban és az oktatáspolitikában végbemenő változásokat, és hogyan igyekeznek ezekhez alkalmazkodni.

Áttekintettük a azokat a problémákat, amelyek a gazdasághoz való alkalmazkodás érdekében a szakmák besorolásából, az elismert szakmák módosításából, illetve az egyes szakiskolák és környezetük alkalmazkodásából általánosan következnek.

Az intézményhálózat, illetve a képzési struktúra szétaprózottsága általános probléma: túl sok az intézmény, és az egyes intézmények túl sokféle szakmára képeznek. Az irányítás – együttműködésre törekedve a munkaerőpiaci intézményhálózattal – lehetőleg regionális szinten igyekszik integrációra. Az egyes intézmények viszont fennmaradásra törekednek, s ennek érdekében különböző fennmaradási stratégiákat alakítottak ki. Ezekhez partnerük a fenntartó is.

Interjúkat vettünk fel 25 szakképző iskola menedzsmentjével és fenntartóival, amelyeket forrástanulmányokkal és megfigyelésekkel kiegészítve esettanulmányokat készítettünk. Kérdéseink a környezet társadalmi-gazdasági viszonyaihoz való alkalmazkodás érdekében kialakított stratégiákra, magatartásokra irányultak.

Megállapítottuk, hogy csak kivételes helyzetű és teljesítményű szakiskolák tudták megtartani korábbi széles, esetenként országos felvevő körzetüket. Többségük a képzés vertikális kiterjesztésével tudja megtartani hallgatóit. A kényszer szülte megoldások pozitív hozama a szakképzés zsákutcás jellegének megszűnése, az átjárhatóság megnövekedése, a képzésnek a felnőttképzés irányába való kiterjesztése.

A környező gazdasághoz való alkalmazkodás és a más intézményekkel való összevonás (integráció, megszüntetés) elkerülése érdekében sok iskola radikális szakmaváltást hajtott végre. A szakmai képzést sok esetben – a helyi gazdasági szféra hiánya vagy érdektelensége miatt – saját fejlesztési forrásaiból létesített tanműhelyekben oldják meg. A pedagógusokat megtartani törekednek átképzés útján is, ám problémát jelent, hogy a modern, piacképes ismeretekre képzett fiatal pedagógusok gyakran a versenyszférába lépnek át a képzés befejezésével.

A szakiskolák tanulói ma is – mint korábban – gyakran a legalacsonyabb teljesítményű, motivációjú, egyúttal szélsőségesen rossz anyagi helyzetű fiatalok közül kerülnek ki. Ez – különösen városi környezetben – a deviáns magatartások gyakoriságában is kifejeződik. Különösen nehéz helyzetben van-

nak azok az iskolák, amelyek kötelesek felvenni a máshová be nem iskolázott tanköteleseket. Segítő személyzet ehhez még a legnagyobb intézményekben sem áll rendelkezésükre.

Nem tisztázottak és nem átláthatók a finanszírozási források, bár összességükben a különböző forrásokból a fenntartásra és működtetésre mégis megszerzik az iskolák a szükséges támogatásokat.

Bár a szakképzési rendszer a kilencvenes évek végére nagyjából stabilizálódott, valódi megoldásokat helyi szinteken ott találunk, ahol a helyi és környező gazdaság a képzés valódi megrendelője tud lenni.

Irodalom

- Az iskolarendszerű szakképzés jellemzői. Ifjúsági munkanélküliség, a munkanélküli pályakezdekők munkaerő-piaci helyzete 1995-1996. (Szerk.: Fejes Lászlóné) Szakképzési füzetek. Munkaügyi Minisztérium.
- Benedek András 1999. Vesztesekből nyertesek? Educatio, 1999/1. Tavasz, Bp. 26-37 pp.
- Bessenyei István 1999. Munka, szakma, tanulás. Szakképzési Szemle 1999/4. 436-440 pp.
- Delors, Jaques (szerk.) 1997. Oktatás-rejtett kincs. Osiris Bp. 219.p.
- Education at a Glance OECD Indicators, 1997. és 1998. Education Policy Analysis. 2001 OECD.Paris 10 p.
- Farkas Péter – Györgyi Zoltán 1996. Az iskolarendszerű felnőttoktatás problémái. Kutatási beszámoló. Kézirat. Oktatókutató Intézet.
- Forray R. Katalin – Híves Tamás 2003. A leszakadás regionális dimenziói. Kutatás közben 240. Oktatókutató Intézet, Bp. 89 p.
- Hideg Éva – Nováky Erzsébet 1998. Szakképzés és jövő. Aula, Bp.
- Laky Teréz – Kozmáné Takáts Edit 1999. A munkapiac keresletét- és kínálatát alakító folyamatok. Munkaerő-piaci helyzetjelentés. Munkaügyi Kutatóintézet. A "Közösen a Jövő Munkahelyeiért" Alapítvány Kiadványa, Bp. 1999. április és 1998. április.
- Polónyi István 1998. Az életen át tartó tanulás Magyarországon. Magyar Felsőoktatás – 1998. 3.sz.
- Polónyi István 1999. Az élethossziglani tanulás finanszírozása. Educatio, 1999/1. Tavasz, Bp. 38-55. pp.
- Solti Gábor 1994. A kis- és középvállalkozások szempontjainak érvényesülése a szakképzésben. Szakképzési Szemle 1999/4. Bp., 499-501. pp.
- Sum István 1992. Képzésekről, másként Munkaügyi Szemle, 1992/2, Bp.
- Szép Zsófia 1997. Az élethosszig tartó tanulás finanszírozásának alternatív lehetőségei – kézirat.
- Vámos Dóra 1999. A magyar szakképzés jövőképe a technológiai előrettekintési program gondolatrendszerében. Szakképzési Szemle 1999/4. 420-422. pp.
- Vámos Dóra 1999. Teljes hasonulás – vagy maradnak még eltérések? Az Európai Unió oktatáspolitikai irányelveinek hatása tagállamai szakképzési rendszereinek alakulására. NSZI. Bp., 1999. 95.p.

Interneten elérhető források

<http://www.ayrcoll.ac.uk/>
<http://www.candi.ac.uk/>
<http://www.mit.edu:8001>
<http://www.educationworld.com/>
<http://www.iol.ie/~grangecc/grange.html>
<http://www.ncl-coll.ac.uk/index.html>
<http://www.angelfire.com/pe/riversdale/>
<http://www.iwightc.ac.uk/>
<http://www.c3.hu/~mediaokt>

Háttér tanulmányok

- Andl Helga 2002. Pécsi Kereskedelmi, Idegenforgalmi és Vendéglátóipari Szakközép- és Szakmunkásképző Iskola működése. Esettanulmány, 34 p. Oktatóiskutató Intézet D5522.
- Cseri Csapó Bernadett 2002. 501 sz. Csizmazia Gyula Szakképző Iskola és Kollégium – Komló. Esettanulmány, 36 p. Oktatóiskutató Intézet D5530.
- Csernyánszky Mónika 2002. Beszámoló az 508. sz. Kertvárosi Szakképző Iskola intézményéről. Esettanulmány, 25 p. Oktatóiskutató Intézet D5525.
- Forray R. Katalin 2002. A szakképzés szerepe a munkaerő-piaci integrációban (Dél-Dunántúl) Dokumentum, 51 p. Oktatóiskutató Intézet D5527.
- Györgyi Z. – Imre A. 1997. Az alap- és a középfokú oktatás közötti átmenet kérdései. (Kézirat). Oktatóiskutató Intézet.
- Györgyi Zoltán 2002. A szakképző intézmények alkalmazkodása a munkaerő-piaci feltételekhez. Dokumentum, 24 p. Oktatóiskutató Intézet D5511
- Györgyi Zoltán 2002. Képzési szerkezet és munkaerő-piac. Dokumentum, 49 p. Oktatóiskutató Intézet D5598
- Híves Tamás 2002. A Szakképzési intézményhálózat és a szakmastruktúra fejlődésének regionális összefüggései. Dokumentum, 137 p. Oktatóiskutató Intézet D5557.
- Híves Tamás 2002. A szakképzési intézményhálózat területi elhelyezkedése. Dokumentum, 115 p. Oktatóiskutató Intézet D5544.
- Juhászné Forray Györgyi 2002. Déri Miksa Szakközép és Szakmunkásképző Iskola. Esettanulmány, 17 p. Oktatóiskutató Intézet D5521.
- Juhászné Forray Györgyi 2002. DUNAFERR Szakközép – és Szakmunkásképző Iskola Esettanulmány, 35 p. Oktatóiskutató Intézet D5537

- Juhászné Forray Györgyi 2002. Öveges József Szakközépiskola, Szakmunkásképző és Gimnázium. Esettanulmány, 12 p. Oktatókutató Intézet D5539.
- Sánta Hajnalka 2002. A csepeli Csete Balázs Általános Iskola, Gimnázium és Szakközépiskola intézményegységeinek működése, különös tekintettel a szakképző egységekre. Esettanulmány, 37 p. Oktatókutató Intézet D5493
- Sánta Hajnalka 2002. A szentesi Zsoldos Ferenc Szakiskola és Műszaki Szakközépiskola intézményegységeinek működése. Esettanulmány, 45 p. Oktatókutató Intézet D5520
- Vámos Dóra 2002. Az EU tagországok nemzeti szakképzési rendszereinek átalakulási tendenciái. Dokumentum, 19 p. Oktatókutató Intézet D5492.

Summary

Katalin R. Forray – Tamás Híves: Adaptation of Vocational Training Schools to Social and Economic Conditions

*Hungarian Institute for Educational Research, Budapest, 2003.
Research Papers 249.*

In the analysis of regional interconnections in the development of the system of institutions and the structure of the vocations, the research focuses on how heads and maintainers of vocational training schools perceive the changes that take place in society, the economy and education policy and what adaptation strategies have been developed.

First, general problems have been reviewed that are related to changes in the area of classification of vocations and modification of established vocations as well as to the strategies of individual vocational training schools and their environment in order to adapt to the new economic situation.

The general problem is the fragmentation of the system of institutions and of the structure of training: there are too many institutions and each of them train too many vocations. The central education policy, in an effort to cooperate with the labor market institution system, targets integration at the regional level, whereas individual schools aim at survival through a variety of survival strategies, with maintainers supporting them.

Case studies were prepared on the basis of interviews with the management and maintainer of 25 vocational training schools as well as of studies of sources and observations. The questions concentrated on the strategies and behaviors developed by the schools for the adaptation to the social and economic conditions of their environments.

It has been found that only vocational training schools in a special position and with outstanding performance are able to keep their earlier broad, occasionally nationwide, intake area. The majority of them can keep students through vertically expanding training. A positive yield of emergency solutions is that the dead-end nature of vocational training has been removed, elasticity has increased and training activities have been expanded towards adult education.

In order to cope with the economic environment and avoid merger with other institution (integration or closure), several schools have radically changed their vocational training. Because of the lack or of the disinterest of the local economic sector, several schools have been forced to provide vocational training in training workshops built from own investment resources. Also, schools make efforts to keep teachers through additional training, yet

the problems is that young teachers having obtained marketable knowledge often quit teaching and go in the business sphere.

Pupils of vocational training schools are – just as always have been – the worst achieving, least motivated young, with extremely bad financial background. These circumstances, in the urban environment in particular, frequently lead to deviancy. Schools that are compelled to take school-age pupils not enrolled in any other institution are in an especially difficult situation; even large institutions do not have any assistance staff.

While the financial resources are not transparent and not clear, on the whole schools manage to collect the necessary funding for maintenance and operations.

By the late 1990s the vocational training system in Hungary became largely stabile, but real solutions can only be found at the local level where the local and neighboring economy poses real demand for training.

Az **Oktatáskutató Intézet** a magyar oktatásügy átfogó problémáinak tudományos kutatóhelye.

Vizsgálatai a felsőoktatáson túl a közoktatásra, a szakképzésre és az ifjúsági korosztályokra is vonatkoznak, ezek problémáit összefüggéseikben elemzik és így elősegítik az oktatásügy egészére vonatkozó döntések hosszú távú tudományos megalapozását, előkészítését.

Elemzése a rendszerváltás oktatási következményeire éppúgy irányulnak, mint az ezredforduló globalizációs kihívásainak és az Európai Unió csatlakozás követelményeihez történő társadalmi alkalmazkodásnak az oktatáspolitikai feltételeire.

Az Oktatási Minisztérium felsőoktatási helyettes államtitkára által felügyelt intézet kutatási profilja – eltérően a más hasonló intézményekétől –, stratégiai jellegű, vagyis a felsőoktatási-, a köz- és szakoktatási rendszernek a strukturális, szerkezeti, politikai, finanszírozási, fejlesztési problémáira irányul, ezeket országos, regionális, területi és helyi, illetve intézményi szinten egyaránt vizsgálja.

Empirikus szociológiai kutatásaival, statisztikai és oktatás-gazdaságtani elemzéseivel, politikai esettanulmányaival az Oktatáskutató Intézet hozzájárul a felsőoktatás, és a középfokú iskolahálózat fejlesztéséhez, az iskolázási létszámok és a pedagógusszükséglet előrejelzéséhez, az oktatásfinanszírozási alternatívák kimunkálásához, a felsőoktatási és tudományos kutatás Európai Unió és nemzetközi integrációjához.

Eredményeit a kormányzati oktatáspolitikai formálói közvetlenül is felhasználják, de munkatársai szakértőként a helyi önkormányzatok, a parlamenti bizottságok oktatási koncepcióinak kialakításához is hozzájárulnak.

Az intézet fenntartója az Oktatási Minisztérium, de kutatási költségeinek jelentős részét pályázati úton (OTKA, OKTK, külföldi és nemzetközi szervezetek, stb.) nyeri el, illetve külső megrendelésre (önkormányzatok, kormányzati és érdekszervezetek, felsőoktatási intézmények, nagyvállalatok, alapítványok, stb.) megbízásából is végez vizsgálatokat, közvéleménykutatásokat, szakképzési és felsőoktatási intézmények, intézményhálózatok átvilágítását.

Kialakult kapcsolatrendszere sokrétű: az intézet, illetve vezető munkatársai éppúgy tagjai számos nemzetközi kutatási szervezet, folyóirat és intézmény irányító testületének, mint ahogyan a hazai tudományos és közélet testületeinek is – az MTA Pedagógiai Bizottságától a Magyar Akkreditációs Bizottságig.

Az Oktatáskutató Intézet a Debreceni Egyetemmel együttműködve a felsőoktatás-kutatók posztgraduális képzésének egyik országos központja, és közös Kutatási Központot működtet az ELTE Szociológiai- és Szociálpolitikai Intézetével is. Az intézet munkatársai e mellett tanítanak az ELTE, a DE, a SZTE, a PTE, BKÁE stb. egyetemi kurzusain és több főiskolán, illetve a pedagógus továbbképzés területi intézményeiben is.

Az Oktatáskutató Intézet legújabb kiadványai

Kutatás közben füzet sorozat: A jelen kiadvány hátoldalán

Educatio folyóirat

Eddig megjelent kilenc évfolyam.

Legújabb számaink:

Nyelvtudás

Oktatás – Politika – Kutatás

Fogyatékos fiatalok

Értékek

Ezredforduló

Mérlegen 1990-2002.

Diplomások

Család

Tanesszköz-politika

Sajtó alatt:

Felsőoktatási reformok

Felvételi

E-learning

Felsőoktatás-politika Európában

Társadalom és oktatás könyvsorozat

11. Kozma Tamás – Lukács Péter (szerk.): Szabad legyen vagy kötelező?
12. Kozma Tamás: Reformvitáink
13. Sáska Géza: Ciklikusság és centralizáció
14. Halász Gábor (szerk.): Az oktatás jövője és az európai kihívás
15. Andor Mihály – Liskó Ilona: Az utolsó igazgatóválasztás
16. Ladányi János: Rétegződés és szelekció a felsőoktatásban
17. Hrubos Ildikó (szerk.): Az ismeretlen szakképzés
18. Kelemen Elemér: Hagyomány és korszerűség
19. Nagy Péter Tibor: Hajszálcsovek és nyomáscsoportok
20. Kozma Tamás: Határokon innen, határokon túl
21. Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: Cigány gyerekek az általános iskolában
22. Hrubos Ildikó: A "bolognai folyamat"
23. Forray R. Katalin – Hegedüs András: Cigányok, iskola, oktatás-politika

**Az Oktatáskutató Intézet kiadványai megvásárolhatók vagy
levélben megrendelhetők a Kódex Könyvruházban.**

1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106

Ára: 670,- Ft

A Kutatás Közben sorozat újabb füzetei:

- 215 Tót Éva (szerk.):** Les caractéristiques du champ de la Formation Professionnelle
Continue en Hongrie
- 216 Bajomi Iván – Szabó László Tamás – Tót Éva:** A folyamatos szakmai képzés
helyzete
- 217 Kozma Tamás:** Az MKM 1992-es kutatási támogatása
- 218 Kozma Tamás:** Az MKM 1993-as kutatási támogatása
- 219 Fehérvári Anikó – Liskó Ilona:** Felvételi szelekció a középfokú oktatásban
- 220 Forray R. Katalin:** A falusi kisiskolák helyzete
- 221 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1994-es kutatási
támogatása
- 222 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Fenntartói társulások
- 223 Híves Tamás – Kozma Tamás – Radácsi Imre:** Az MKM 1995-ös kutatási
támogatása
- 224 Hrubos Ildikó:** A felsőoktatás dilemmái a tömegessé válás korszakában
- 225 Forray R. Katalin – Kozma Tamás:** Regionális folyamatok és térségi oktatás-
politika
- 226 Hrubos Ildikó:** A japán felsőoktatási modell
- 227 Kozma Tamás:** Regionális együttműködések a harmadfokú képzésben
- 228 Györgyi Zoltán – Imre Anna:** Az alap- és középfok közötti átmenet
- 229 Tót Éva:** Számítógépek az iskolában
- 230 Fehérvári Anikó:** Párhuzamos szakképzési rendszerek az iskolarendszeren kívüli
képzésben
- 231 Havas Gábor–Kemény István–Liskó Ilona:** Cigány gyerekek az általános iskolákban
- 232 Györgyi Zoltán – Mártonfi György:** Vissza a munkaerőpiacra
- 233 Kozma Tamás:** Regionális egyetem
- 234 Liskó Ilona:** Cigány tanulók a középfokú iskolákban
- 235 Hrubos Ildikó:** A "bolognai folyamat"
- 236 Mátyai Melinda:** Fiatal, budapesti elit értelmiségiek szocializációja
- 237 Czeizer Zoltán:** Az oktatási intézmények informatikai helyzete és a fejlesztés
lehetőségei Magyarországon
- 238 Török Balázs:** Távoktatás a határon túli magyarok képzésében
- 239 Liskó Ilona:** A közoktatás és a szakképzés illeszkedése
- 240 Forray R. Katalin – Híves Tamás:** A leszakadás regionális dimenziói
- 241 Györgyi Zoltán:** Tanulás felnőttkorban
- 242 Kozma Tamás – Rébay Magdolna (szerk.):** Felsőoktatási akkreditáció Európában
- 243 Venter György:** A tanári mesterség alapozása I.
- 244 Venter György:** A tanári mesterség alapozása II.
- 245 Radácsi Imre:** Regionális oktatáspolitikai és területfejlesztés az Európai Unióban és
Magyarországon
- 246 Hrubos Ildikó – Szentannai Ágota – Veroszta Zsuzsanna:** A gazdálkodási filozófia
és gyakorlat érvényesülése az egyetemeken
- 247 Liskó Ilona:** A szakmai előkészítő oktatás bevezetése
- 248 Kozma Tamás:** Kisebbségi oktatás Közép-Európában

Az Oktatókutatási Intézet kiadványai megvásárolhatók vagy
levélben megrendelhetők a Kódex Könyvtárházban.
1054 Budapest, Honvéd u. 5. Tel/fax: 331-63-50, 302-8275/106